

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יח: התאבדות

אדם המאבד עצמו לדעת, הוא אדם העושה מעשה בגופו בכוונה להמית את עצמו. בשיעור שלפנינו נעסוק במקרים שונים של התאבדות, מקרים בהם הפוסקים דנו האם אדם העושה אותם מוגדר כמתאבד

א. הקדמה

1. חומרת המעשה

מעשה התאבדות של אדם המוגדר כמתאבד עצמו לדעת, הינו מעשה חמור, כפי שכתב הרמב"ם -

רמב"ם (הלי רוצח ושמירת הנפש פ"ב ה"ב)

ההורג את עצמו... שופך דמים הוא ועוון הריגה בידו וחייב מיתה לשמיים... ומנין שכן הוא הדין, שהרי הוא אומר... את דמכם לנפשותיכם אדרוש זה ההורג עצמו.

השולחן ערוך פסק שיש השלכות הלכתיות ביחס לאדם המוגדר כמתאבד -

שולחן ערוך (יו"ד סימן שמה סעיף א):

המתאבד עצמו לדעת, אין מתעסקים עמו לכל דבר, ואין מתאבלין עליו, ואין מספידין אותו,¹ ולא קורעין ולא חולצין, אבל עומדין עליו בשורה אומרים עליו ברכת אבלים וכל דבר שהוא כבוד לחיים.²

¹ ראו: **בעל הטורים** (בראשית כג, ב): "ולבכתה - כ"ף קטנה, שלא בכה אלא מעט... לפי שגרמה מיתתה שמסרה דין, ועל כן נענשה היא תחילה, והמתאבד עצמו לדעת אין מספידין אותו".

² המקור לכך הוא במסכת **שמחות** (פ"ב ה"א-ה"ג). האמירה 'כל המתאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא' מובאת אצל פרשנים שונים אך ללא מקור מפורש, ראו: **רד"ק** (בראשית ט, ה ד"ה ואך): "אם אדם ייהרג עצמו שיהיה נפשו נענשת לעולם הבא"; **תפארת ישראל** (סנהדרין פ"י מ"ב יב): "כדמרגלא בפומא דאינשי, דהמתאבד את עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא"; **פני יהושע** (בבא מציעא נט ע"א ד"ה בגמרא) ציין לאמירה זו שהמתאבד אין לו חלק לעולם הבא, ולכן כתב שהמפיל עצמו לכבשן האש כדי לא לבייש חברו אין לו גדר של מתאבד שאין לו חלק לעולם הבא: "נראה לי דמהכא נמי מוכח דמלבין אין לו חלק לעולם הבא, דהא מאבד עצמו לדעת הוא עוון גדול שנאמר בו כל המתאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא ואפילו הכי התירו לו כדי שלא ילבין א"כ מוכח דמלבין אין לו חלק לעולם הבא, אמנם עכשיו שהתירו לו חכמים אין זה מאבד עצמו לדעת שהרי לדעת המקום ודעת חכמים עושה כן". אכן, יש שכתבו שאין לכך מקור בדברי חז"ל הקדומים, ראו: **שו"ת תשובה מאהבה** (ח"ג תשובה תח הלי אבילות ד"ה שמה): "הנה מרגלא בפומיה דאינשי דהמתאבד עצמו לדעת אמרו ז"ל אין לו חלק לעולם הבא. ואני בעניי בבקיות לא מצאתי כי האי לישנא ברז"ל הנגלות לנו"; **דברי שאול** (נתנון, יו"ד סימן שמה): "מה שכתב הפני יהושע בפשיטות שהמתאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא, דשיגרא דלישנא שבפי כל העולם הביאו לחשוב שהוא מבוואר בדברי חז"ל, ובאמת לא נמצא מפורש כן בשום ספר"; **שו"ת יהודה יעלה** (ח"א יו"ד סימן שנה): "מי שמאבד עצמו לדעת, שלא מצוינו בשום מקום בדברי חז"ל שאמרו בו שאין לו חלק לעולם הבא". ראו שם בהמשך בדברי בנו: "מה שכתב מרן אבי הגאון זצ"ל

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. סתירת המקורות: איסור מוחלט או חריגות?

בגמרא ובמדרש הובאו מקורות לאיסור התאבדות, אך נמצא שיש הבדל בין המקורות. בגמרא נאסר לחלוטין לאדם ליטול את נפשו, ואין כל החרגה למעשה כזה. ואילו בדברי המדרש יש שני מקרים חריגים שאותם המדרש מוציא מכלל האיסור, התאבדות שאול המלך ומסירות נפשם של חנניה, מישאל ועזריה.

בראשית (ט, ה-ו):

וְאֵת אֶת דְּמִכָּם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדַרְשׁ מִיָּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשׁנָהּ וּמִיָּד הָאָדָם מִיָּד אִישׁ אָחִיו אֲדַרְשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם. שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְצַלְם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם.

דמאבד עצמו לדעת שאין לו חלק לעולם הבא לא מצינו בדברי חז"ל ואינו לא משנה ולא גמרא, עולה בזכרוני פעם אחת כשהייתי פעם אחת בבית אבי הגאון זצ"ל לבקרו ולקיים מצוות כיבוד לקבל פניו הטהור כראות פני אלוקים, שאלתי אותו על מאמר זה המורגל בפי כל דמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא והרבה טרח ויגע אז, ולא מצא מאמר זה בשום מקום, אך ראו שם שמנסה למצוא לכך מקור. ברם, ניתן להצביע על מקורות קדומים כמקור לביטוי זה: **מדרש** (שחר טוב תהלים, מזמור קכ): "וכן אתה מוצא בדואג שהרג עצמו ואין לו חלק לעולם הבא"; **מדרש** (שכל טוב לבראשית מד, לד): "כל המאבד עצמו לדעת יורד לגיהנם"; **תורה שלמה** (פרשת נח, אות לא) מביא מקור ממדרש תימני, אור האפלה, אשר חיברו רבי נתנאל בן ישעיהו בשנת פ"ח (1338): "את דמכם לנפשותיכם אדרוש - זה ההורג עצמו ואין לו חלק לעולם הבא". ניתן להביא ראיה **מסנהדרין** (פ"י מ"ב), שם מובא: "שלושה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא", ואחד מהדיוטות הוא אחיטופל. יש שהסבירו שהסיבה שאין לו חלק לעולם הבא היא משום שהוא התאבד, כמבואר (שמואל ב, יז, כג): "וְאֶחָיִתְפָּל רָאָה כִּי לֹא נִעְשִׂיתָ עֲצָתוֹ, וַיִּחַבֵּשׁ אֶת הַחֲמוֹר וַיִּקֶּם וַיִּלְכָּד אֶת בֵּיתוֹ אֶל עִירוֹ, וַיִּצַו אֶת בֵּיתוֹ וַיִּחַבְּקוּ", ראו כן: **תוספות יום טוב** (סנהדרין פ"י מ"ב ד"ה ואחיטופל). אך **יד המלך** (הל' אבל פ"א הי"א) דחה הוכחה זו, שכן בסנהדרין (קז ע"א) הובא מקור לכך שאין לאחיטופל עולם הבא משום שהלכין פני דוד ברבים: "ולמה לא הביא הגמרא הטעם דבשביל שחנק את עצמו ואיבד חיותו לדעת אין לו חלק לעולם הבא. וזה מורה דמאבד עצמו לדעת אינו בכלל הני דאין להם חלק לעולם הבא". ניתן להשיב על דבריו **משו"ת טוב טעם ודעת** (מהדורה קמא סימן רפב) שכתב שהמקור לאמירה זו הוא מאחיטופל: "והנה מרגלא בפומא דאינשי דהמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא, ומאין למדוהו מאחר שאינו מפורש... ונראה שיצא מן הש"ס סנהדרין... דאמר שם ג' מלכים וד' הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא. והנה כולם למד שם מקרא, אבל על אחיטופל לא הביא שם ראיה מנא ליה דאין לו חלק לעולם הבא... וכיון דחטא זה דהמאבד עצמו לדעת היה פשוט דאין לו חלק לעולם הבא, לכך לא הוצרך להביא ראיה על כך כיון דחטא מפורש ביה". [הוא ציין לדבריו אלו בספרו **שו"ת האלף לך שלמה** (יו"ד סימן שא)]. **ביד המלך** (הל' אבל פ"א הי"א) הביא מקור לאמירה זו מגיטין (נז ע"ב): "אם אנו טובעין ביים אנו באין לחיי העולם הבא?"; הרי שהמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא; כ"כ לצדד בראיה זו **שו"ת יביע אומר** (ח"ו יו"ד סימן לו אות ג): "יותר נכון לומר שהראיה היא מהמעשה שהובא בגיטין"; **שו"ת אבן יקרה** (יו"ד סימן נו) ביאר שהמאבד עצמו לדעת דומה לשופכי דמים שאין להם חלק לעולם הבא, כדברי הרמב"ם (הל' תשובה פ"ג י"ו); **בכתובות** (קג ע"ב) מובא שהכובס לא היה בהלוויה של רבי יהודה הנשיא, ומחמת הצער עלה לגג ונפל: "כיון דשמע הכי, סליק לאיגרא ונפל לארעא ומית. יצתה בת קול ואמרה, אף ההוא כובס מזומן הוא לחיי העולם הבא". נראה שהבת קול חידשה, שלמרות שהמתאבד אין לו חלק לעולם הבא, לכובס יש חלק לעולם הבא, וראו בהמשך את הביאור להצדקת מעשיו, אך ראו מה שכתב על כך ב**שו"ת יביע אומר** (ח"ו יו"ד סימן לו אות ג). יש המביאים ראיה מדברי **יוסף בן מתתיהו** (מלחמות היהודים, ח"ב ספר ד פ"א סעיף ה) שאמר ללוחמים שאיתו בעיר יודפת שיש להימנע מהתאבדות: "הלא ידעתם... אך נפש איש אשר ישלח רצח בעצמותיו בזדון תרד לתחתיות הארץ עיפתה מגורת כל מגור ובלהות צלמות ורפץ כל חשך ואפלה נצחת... על פי חוקנו הצדיקים נשליך את נבלת המרצח הזה כדומן על פני האדמה. וקבר לא יקברנו עד בא השמש, תחת אשר עלינו המצווה למהר ולקבור גם את פגרי אויבנו וכו'. הלא חטא יחטא האיש הזה לה' היוצר רוח האדם ונותן נשמה באפו ולא יכופר לו את הרצח הזה כל ימי עולם", ראו: **כל בו על אבלות** (גרניוולד, ח"א שבעת ימי אבלות סעיף מט, ניו-יורק עמוד 318); **שו"ת טוב טעם ודעת** (מהדורה קמא סימן רפב) הביא זאת כמקור: "ועיין ביוסיפון שם מפורש דהמאבד עצמו לדעת אין לו השארת הנפש"; **שו"ת תשובות והנהגות** (ח"א סימן תשד): "וכבר דרשתי וסיפרתי מה שמעתי מפי הגאון רבי יחיאל ויינברג ז"ל, שלמרות שבגיטאות סבלו יסורים מר ממוות לא שלחו יד בנפשם, ובגישו וורשא לפני חיסולו פרסמו רבנים שנשאר היטלר יכול לקחת אותנו מעולם הזה, אבל לא יקח אותנו מעולם הבא, שמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ דרשת הגמרא: איסור מוחלט

רש"י (שם): "אע"פ שהתרתי לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו".

בבלי בבא קמא (צא ע"ב):

אין אדם רשאי לחבל בעצמו... דתניא: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, רבי אלעזר אומר מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם.

בדברי התוספות מבואר שאיסור התאבדות הוא גם במקרה והוא נעשה 'לצורך', היינו להינצל מייסורים קשים -

תוספות (בבא קמא צא ע"ב ד"ה אלא האי):

שאסור לחבול אפילו לצורך, כגון אישה שטפחה על ראשה. וכן היא דאך את דמכם שהרג את עצמו בשביל שום דבר שירא, וכן מקרע על המת זהו לצורך.

דוגמה נוספת לכך ניתן לראות בדברי הגמרא אודות מותו של רבי חנינא בן תרדיון, שטען שאין כל היתר להתאבדות -

בבלי עבודה זרה (יח ע"א):

מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר-תורה מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בספר-תורה, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על ליבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה... אף אתה פתח פיך ותיכנס בך האש. אמר להן, מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו.

~ דרשת המדרש: חריגות באיסור

בעוד שבדברי הגמרא והתוספות, אין כל היתר או חריגה במעשה ההתאבדות, הרי שבדברי המדרש יש המשך לדרשה המובאת בגמרא, ושם יש שני מעשים חריגים שאינם כלולים באיסור, ומעשיהם נעשו מחמת ייסורים קשים -

מדרש (בראשית רבה, פרשה לד סימן ג):

אך - להביא את החונק עצמו. יכול כשאול, תלמוד לומר אך. יכול כחנניה מישאל ועזריה, תלמוד לומר אך.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הפוסקים התייחסו למקרים שונים בהם האדם נוטל את נפשו והוא לא יוגדר כמתאבד, כפי שיתבאר, ויתכן ומחלוקת זו בין הבבלי לבין המדרש בשאלה האם תיתכן חריגה מסוימת במתן לגיטימציה להתאבדות, עומדת ברקע

ב. התאבדות מחשש להמתת דת

1. מחלוקת בעלי התוספות

• בדברי התוספות מובאת מחלוקת בשאלה האם אדם רשאי להתאבד במקרה והוא חושש שלא יוכל לעמוד בייסורים קשים ויצטרך בשל כך להמיר את דתו. יש לשים לב, שלא מדובר רק על התאבדות עצמית אלא על הריגתם של אחרים, אירועים שהתרחשו באשכנז, כפי שיובא גם להלן³ -

דעת זקנים מבעלי התוספות (בראשית ט, ה) :

וְאֵת דְּמֹתָם - יָכוֹל אֶפִּילוֹ כְּמוֹ אֱלֹהֵי שְׂמִירוֹ עֲצֻמָּן לְקִידוּשׁ הַשֵּׁם שְׂלֵא יוֹכֵל לְחַבּוֹל בְּעַצְמוֹ אִם הוּא יֵרָא שְׂלֵא יוֹכֵל בְּעַצְמוֹ לְעַמּוֹד בְּנִיסוּיִן?

תלמוד לומר, אך - כי בשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג עצמו.

וכן בשאלו בן קיש שאמר לנערו שלוף חרבך ודקרני בה וכו', תלמוד לומר אך - שאם ירא אדם שמא יעשו לו יסורין קשים שלא יוכל לסבול ולעמוד בניסיון שיכול להרוג את עצמו.

ומכאן מביאין ראיה אותן ששוחטין אותן התינוק בשעת הגזירה.

ויש שאוסרין ומפרשים כן יכול כחנניה וחבריו שכבר נמסרו למיתה תלמוד לומר אך - אבל אינו יכול להרוג את עצמו. יכול כשאלו שמסר עצמו למיתה, תלמוד לומר אך - פירוש שאינו יכול לחבול בעצמו כלל ושאלו שלא ברשות חכמים עשה, מהר"ש בר אברהם המכונה אוכמן.

ומעשה ברב אחד ששחט הרבה תינוקות בשעת השמד כי היה ירא שיעבירו על דת.

והיה רב אחד עמו והיה כועס עליו ביותר וקראו רוצח והוא לא היה חושש.

ואמר אותו רב, אם כדברי ייהרג אותו רב במיתה משונה.

וכן היה, שתפסוהו עכו"ם והיו פושטין עורו ונותנין חול בין העור והבשר. ואחר כך נתבטלה

הגזירה, ואם לא שחט אותו התינוקות היו ניצולין.⁴

³ ראו : בספרו של **איתן רייך** (יקידוש השם : מעקידת יצחק לעקידת אשכנז).

⁴ דברים אלו הובאו גם ב**בית יוסף** (יו"ד סימן קנז, בדק הבית).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ **דעת המתירים** - אדם הנוטל את נפשו מחשש לייסורים קשים שלא יוכל לעמוד בהם ויצטרך להמיר את דתו, לא יוגדר כמתאבד.

לדבריהם, יש להביא ראיה משאול המלך שנפל על חרבו מחשש שלא יוכל לעמוד בייסורים כאלו, וכפי הנראה מדובר על ייסורים שאי-עמידה בהם יביאו אותו להמרת דת.

~ **דעת האוסרים** - יש איסור להתאבד גם מחשש להעברה על דת, ואין להביא ראיה משאול המלך שעשה שלא כדין.

התלות במחלוקת הבבלי והמדרש

כפי שראינו לעיל (א.2), ישנו הבדל בין דברי המדרש לדברי הבבלי באפשרות החרגה למעשה התאבדות, כדוגמת שאול המלך.

נראה שמחלוקת בעלי התוספות מבוססת על מחלוקת דרשות אלו.

כלומר, המתירים להתאבד במקרה של חשש מאי-עמידה בייסורים קשים וחשש להמרת דת, מביאים ראיה משאול המלך שהתאבד מחמת כך, מצדדים בדברי המדרש שהחריג את מעשיו.

ואילו בעלי התוספות האוסרים התאבדות גם מחשש זה, מצדדים בדברי הבבלי שם אין אזכור לכל החרגה שהיא, כתבו התוספות שגם התאבדות עבור הינצלות מייסורים קשים אסורה.

ואכן, לאור דברי התוספות הללו כתב הרב שלמה לוריא, שהם ייאסרו גם התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים קשים להמרת דת -

ים של שלמה (בבא קמא פרק ח סימן נט):

אבל כבר מוכח מדעת ר"י (תוספות ד"ה אלא)... שכתב אסור להרוג את עצמו מפני שירא.

ומדכתב סתם שירא, משמע אפילו מיראת שמיים, שלא יעבירוהו על דת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. דעת רבינו תם וגדולי צרפת: היתר התאבדות מחשש להמרת דת

לדעת רבינו תם, אדם מצוה להתאבד במקרה ומייסרים אותו בייסורים כאלו שהוא חושש שלא יוכל לעמוד בהם ויצטרך להמיר את דתו.⁵

~ ממעשה רבי חנינא בן תרדיון מבואר שאסור לו לאדם לקרב את מיתתו לפני בוא העת, היינו אסור לו להתאבד וליטול את חייו. ברם, רבינו תם טוען שכאשר מטרת ההתאבדות היא לשם הימנעות מייסורים קשים מחשש שאי-עמידה בהם יביא להמרת דת, הדבר לא רק שמותר אלא האדם 'מצוה לחבל בעצמו' -

בבלי עבודה זרה (יח ע"א):

מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר-תורה מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בספר-תורה, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על ליבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה... אף אתה פתח פיך ותיכנס בך האש.
אמר להן, מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו.

תוספות (שם ד"ה ואל):

אומר **רבינו תם**, דהיכא שיראים פן יעבירו עובדי כוכבים לעבירה, כגון ע"י יסורין שלא יוכל לעמוד בהם, אז הוא מצוה לחבל בעצמו, כי ההיא דגיטין (נו ע"ב) גבי ילדים שנשבו לקלון שהטילו עצמם לים.

~ הריטב"א מביא את דעת רבינו תם, ואף שהוא מסתייג מדעתו, מכל-מקום הוא כותב ש'כבר הורה זקן ועשו מעשים על פי דעת רבינו תם -

ריטב"א (עבודה זרה יח ע"א):

הא דאמרינן בהגדה דרבי חנינא בן תרדיון מוטב יטלנה מי שנתנה ולא אחבול בעצמי - כתוב בגילויני התוספות שהיה אומר **רבינו תם** דהיכא שמתיירא שלא יכריחוהו לעבור על דת מותר לחבול בעצמו.

והכי איתא במדרש כתיב אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מכאן אזהרה לאדם שלא יחבול בעצמו. יכול אפילו כשאלו מלך ישראל, פירוש שחבל בעצמו מפני שהיה מתיירא שמא

⁵ ראו גם: **מדרש** (שיר השירים רבה, פרשה ב ד"ה השבעתי אתכם): "כי עליך הורגנו כל היום - אמר רבי חייא בר אבא, אם יאמר לי אדם תן נפשך על קדושת שמו של הקב"ה אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל בדורו של שמד איני יכול לסבול. ומה היו עושים בדורו של שמד, היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באש ונותנין אותן תחת שיחיהן ומשיאין נפשותם, מהן ומביאין קרטיות של קנים ונותנין אותן תחת צפורנן ומשיאין נפשותיהם מהם. הוא שאמר דוד אליך ה' נפשי אשא, אשיא כתיב, שהיו משיאין נפשם על קדושת שמו של הקב"ה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

יעבירוהו על דת, תלמוד לומר אך מיעט, דבכי האי גונא שרי.⁶
ומכאן לומדין לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת, עד כאן מצאתי בגילויני
התוספות.

והם דברים שצריכין תלמוד ועיון גדול, אלא שכבר הורה זקן.
ושמענו בשם גדולי צרפת שהתירו כן הלכה למעשה.⁷

• המקרה עם רבי יום טוב מיואני

בסיום דבריו כתב הריטב"א: 'ושמענו בשם גדולי צרפת שהתירו כן הלכה למעשה', ונראה שכוונתו
למקרה הבא, בו יישם תלמידו של רבינו תם, רבי יום טוב מיואני, את שיטת רבו.
מדובר על רבי יום טוב מיואני שהיה אחד מתלמידי רבינו תם שעברו מצרפת לאנגליה, שם התמנה
לרב העיר יורק. מעמדם הכלכלי הגבוה של יהודי אנגליה בכלל ויהודי יורק בפרט, ליבתה את
שנאתם של שכניהם הנוצרים. בערב שבת הגדול, ז' בניסן ד'תתקנ"א, התאספו אנשי העיר ובראשם
אנשי אצולה וכמרים, והחלו לפרוע בבתי היהודים.

יהודים רבים, ורבי יום טוב בראשם, נמלטו מהטבח והתבצרו במצודת קליפורד בעיר.
לאחר שהפורעים סיימו לבזוז את רכוש היהודים, החלו לצור על המצודה. הם הותירו ליהודים
בחירה בין התנצרות לבין מוות.
רבי יום טוב פנה לאנשי העיר בקריאה:

אלוקי אבותינו, מי יאמר לו מה תעשה, והוא המצווה עלינו היום למות על תורתנו, והנה
המוות עומד בפתח. מובטחני כי אינכם חושבים ח"ו לעזוב את התורה הקדושה בשביל שעה
קלה של חיים, ולבחור לכם גורל יותר קשה לאנשי כבוד מן המוות, לחיות כבוגדים, תלויים
ברחמי האויבים הזדים ונתונים לכלימת עולם. והנה, הואיל והבורא דורש מאיתנו היום
להשיב את החיים אשר מסר לנו, הבה נמסרם לו במו ידינו, והרי רבים מבני עמנו ידעו
לעשות כדבר הזה בימי הגזירות.

⁶ יש לשים לב לדבריו שהוא מפרש את הראיה משאול המלך, לא משום חשש מאי-עמידה בייסורים קשים, אלא מחשש
להמרת דת, כפי המשתמע מהמחלוקת בין בעלי התוספות. הבחנה זו תדון להלן.

⁷ ראו: שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס ברלין סימן רעג; ספר סיני וליקוטים סימן תנא): "יהודי אחד שאל את מהר"ם
שיחיה אם צריך כפרה על ששחט אישתו וארבע בניו ביום הרג רב בקובלינש עיר הדמים, כי כך בקשוהו, יען ראו כי יצא
הקצף מלפני ה' והתחילו האויבים להרוג בני אל חי הנהרגים על קידוש השם, וגם הוא רצה להרוג את עצמו במיתותם
אלא שהצילו ה' על ידי גויים. וכתב לו, לא ידענא שפיר מה אידון ביה כי ודאי ההורג עצמו על יחוד ה' רשאי לחבול
בעצמו, ואמר יכול כשאול ת"ל אך. ואמר מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון... וכן שם גם היא עלתה לגג
ונפלה ומתה יצתה בת קול ואמרה אם הבנים שמחה, וכהנה רבות. אבל לשחוט אחרים צריך עיון למצוא ראייה להתיר...
מיהו, דבר זה פשט התירא כי שמענו ומצאנו שהרבה גדולים שהיו שוחטים את בניהם ואת בנותיהם, וגם רבינו
קלונימוס עשה כן בקינה המתחלת אמרתי שעו ממני. ונראה לי להביא ראייה להתיר, דכי היכי דאמר יכול כשאול תלמוד
לומר אך, הכי נמי נימא דההורג את חברו על קידוש השם מותר, דבההוא קרא כתיב ומיד האדם ומיד איש וגו', ואך
דרישא דקרא קאי אכוליה קרא דבתריה. והא דנענש דואג, יש לומר כדפירשתי". בשו"ת בעלי התוספות (סימן קא)
מובאת רק הפתיחה והסיום של התשובה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לאחר נאומו, יהודים רבים ששהו במצודה בחרו להיענות לקריאתו, והתאבדו או שמסרו את נפשם בידי חבריהם. על פי עדויות שונות, רבי יום טוב בעצמו הרג כשישים נפשות מיהודי העיר. יהודים אחרים לא התאבדו ובחרו להישרף במצודה על קדושת השם. בפרעות אלו נהרגו כ-150 יהודים.

• התאבדות 400 הנערים

כאמור, אחת הראיות של רבינו תם לשיטתו בהיתר התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים קשים שיביאו להמרת דת היא מהמעשה המתואר בגיטין אודות התאבדותם של הנערים⁸ -

בבלי גיטין (נז ע"ב):

מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון, הרגישו בעצמן למה הן מתבקשים, אמרו: אם אנו טובעין בים אנו באין לחיי העולם הבא? דרש להן הגדול שבהן אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים - מבשן אשיב, מבין שיני אריה. אשיב ממצולות ים, אלו שטובעין בים. כיון ששמעו ילדות כך, קפצו כולן ונפלו לתוך הים. נשאו ילדים קל וחומר בעצמן ואמרו: מה הללו שדרכן לכך כך, אנו שאין דרכנו לכך על אחת כמה וכמה. אף הם קפצו לתוך הים. ועליהם הכתוב אומר, כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה.

תוספות (עבודה זרה יח ע"א ד"ה ואל):

אומר **רבינו תם**, דהיכא שיראים פן יעבירו עובדי כוכבים לעבירה, כגון ע"י יסורין שלא יוכל לעמוד בהם, אז הוא מצוה לחבל בעצמו, כי ההיא דגיטין (נז ע"ב) גבי ילדים שנשבו לקלון שהטילו עצמם לים.

ג. התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים גופניים קשים

הראשונים נחלקו בשאלה זו, האם חשש מאי-עמידה בייסורים גופניים קשים מהווים עילה להתאבדות, או שמא רק חשש להמרת דת ועבירה על אחת מהעבירות החמורות היא עילה מוצדקת להתאבדות, אבל חשש מאי-עמידה בייסורים קשים אינה עילה מוצדקת?

1. התלות במחלוקת הבבלי והמדרש

כפי שראינו, יש הבדל בין דברי הגמרא בה אין כל החרגה לאיסור התאבדות, לדברי המדרש שטוען שהתאבדות שאול וכניסתם של חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש הייתה מוצדקת.

⁸ יש לציין, שהגמרא אינה מציינת מעשה זה כחיובי או שלילי, אך **במדרש** (איכה רבה, בובר, פרשה א ד"ה אלה אזכרה) מובא היגד חיובי למעשה זה: "העיר הקב"ה עיניהם בפסוק הזה, אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לאור זאת נראה שהשאלה האם התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים היא לגיטימית הלכתית, תלויה במחלוקת זו.

~ **בבלי בבא קמא (צא ע"ב):**

אין אדם רשאי לחבל בעצמו... דתניא: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, רבי אלעזר אומר מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם.
בדברי התוספות מבואר שאיסור התאבדות קיים גם במקרה והוא נעשה 'לצורך', היינו להינצל מייסורים קשים -

תוספות (שם ד"ה אלא האי):

שאסור לחבול אפילו לצורך, כגון אישה שטפחה על ראשה. וכן ההיא דאך את דמכם שהרג את עצמו בשביל שום דבר שירא, וכן מקרע על המת זהו לצורך.

לשיטה זו, יש להסביר את מעשה שאול באופנים שונים המשווים למעשיו עילה מוצדקת, כגון חשש מהעברתו על דת, כפי שראינו בדעת בעלי התוספות, וכפי שיתבאר בהמשך.

~ **מדרש (בראשית רבה, פרשה לד סימן יג):**

אך - להביא את החונק עצמו. יכול כשאול, תלמוד לומר אך. יכול כחנניה מישאל ועזריה, תלמוד לומר אך.

ואכן, לדעת התוספות העילה להתאבדות 400 הנערים נובעת מחמת החשש שלהם מייסורים קשים שלא יוכלו לעמוד בהם -

תוספות (גיטין נו ע"ב ד"ה קפצו):

והא דאמר במסכת עבודה זרה מוטב שייטלנה מי שנתנה ואל יחבל בעצמו, הכא יראים היו מייסורין... ועוד, דעל כורחך היו מענין אותן ולא היו הורגים אותן.⁹

⁹ כ"כ: **פסקי תוספות** (גיטין פרק ה הניזקין אות רטו): "בשעת גזירות מותר להרוג את עצמו כשדואג מן היסורין"; **האגודה** (גיטין פרק ה סימן צו) בשם ר"י מבעלי התוספות, והוסיף: "ומכאן סמך לאותן שהורגין את עצמם ואת בניהם בר מינן בשעת גזירות".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. חנניה, מישאל ועזריה

בבבלי כתובות (לג ע"ב) מבואר שאילו היו מייסורים את חנניה מישאל ועזריה בייסורים קשים כדי שישתחוו לצלם, הם לא היו עומדים בייסורים הקשים והיו משתחוים לצלם: "אילמלי נגדוה לחנניה מישאל ועזריה, פלחו לצלמא".

~ דעת התוספות: אין היתר

לדברי רבינו תם, אין היתר לאדם להתאבד גם כאשר הוא חושש שלא יוכל לעמוד בייסורים קשים, שהרי רבי עקיבא עבר ייסורים קשים ולא התאבד אלא דרש 'בכל נפשך'. לפיכך תמהו התוספות על האפשרות שהייתה לחנניה מישאל ועזריה להתאבד מחשש אי-עמידה בייסורים, הלא אסור להתאבד אפילו מחשש אי-עמידה בייסורים קשים -

תוספות (כתובות לג ע"ב ד"ה אילמלי):

תימה, מנא לן דהא אמרינן... כשהוציאו את רבי עקיבא אמר כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה אימתי יבוא לידי ואקיימנו בכל נפשך - אלמא משמע דבכל נפשך מיירי אפילו היו מייסרין את האדם ביסורין קשין דומיא דרבי עקיבא שהיו מסרקין בשרו במסרקי ברזל, וכל שכן לנגודי.

ואומר רבינו תם, דאותו צלם לא היה עבודת כוכבים ממש אלא היה עשוי לכבוד המלך, ואעפ"כ היה בו קידוש השם, ולכך מסרו עצמן למיתה.

~ דעת רבינו אליעזר: בייסורים שאין להם קצבה מותר

רבינו אליעזר חולק על רבינו תם וטוען שאם האדם חושש מאי-עמידה בייסורים קשים מותר לו להתאבד. לדבריו יש להבחין בין ייסורים שיש להם קצבה שאז אין היתר להתאבד וכמעשה עם רבי עקיבא, לבין ייסורים שאין להם קצבה שמותר להתאבד כמעשה עם חנניה מישאל ועזריה -

שיטה מקובצת (כתובות לג ע"ב):

ובקונטרסין כתוב וז"ל: אלמלא נגדוהו, פירש ה"ר אליעזר דלא חייבה תורה אלא למסור עצמן למיתה, כדכתיב בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך, אבל להחמיר עליהם יותר ממיתה לא היו חייבים. ויפה פירש ומה שהקשה עליו רבינו תם ז"ל מרבי עקיבא וחבריו שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל ולא פלח. ראה לי דלא קשה מידי, דהתם הכאה שיש בה קצבה הויה דכיון שסרקו את בשרו ברור הוא שימות במיתה גמורה במהרה, וההיא הויה כמו נוטל את נפשך. אבל הא דאמר רב אלמלי נגדוהו כו', פירושו הכאה בלא מיתה

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

קאמר כגון שהניחום שנה או שנתיים ויכו אותם בכל יום והוא הכאה שאין לה קצבה
שהיא חמירא יותר ממלקות ומיתה, ובהא לא חייבתו תורה דלאו נוטל את נפשך הוא.¹⁰

• דעת הגאונים: היה עליהם להתאבד כמו שאול המלך

ממקור נוסף ניתן ללמוד על היתר להתאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים, כאשר הראיה לכך היא
מהתביעה כלפי חנניה מישאל ועזריה מדוע לא עשו כשאול המלך -

בבלי פסחים (נג ע"ב):

עוד זו דרש תודוס איש רומי: מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם
לכבשן האש, נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים.

? התמיהה על חנניה מישאל ועזריה מדוע הם נהרגו ומסרו עצמם על קידוש השם תמוהה, הרי הדין
במקרה כזה שאומרים לו לאדם לעבוד עבודה זרה בפרהסיא הוא ייהרג ואל יעבור, ופשוט שהיו
צריכים למסור עצמם למיתה?¹¹

! בתשובת הגאונים מובא שהשאלה עליהם הייתה מדוע הם לא התאבדו כפי שעשה שאול המלך
שהתאבד מחמת חשש לאי-עמידה בייסורים קשים -

אוצר הגאונים (סנהדרין סימן תקפב):

והא דאמרינן בפסחים (נג ע"ב) דרש תודוס איש רומי מה ראו חנניא מישאל ועזריה שמסרו
נפשם לתוך כבשן האש, לאו למימרא שהיה להם לעבוד עבודה זרה להחיות עצמם, אלא
שהיה להם להרוג עצמם, כאשר עשה שאול.

« יש היתר לאדם להתאבד במקרה בו הוא חושש מאי-עמידה בייסורי גוף קשים, כשם שמתפרשת
הדרישה מחנניה מישאל ועזריה לנהוג כמו שאול המלך שהתאבד מחשש לייסורים קשים.

¹⁰ בסיום הדברים נכתב: "ולא נהירא, דקרא הכי קאמר אפילו הוא נוטל את נפשך ובכלל הוא היסורין. ומה שכתבו
התוספות, הוא עיקר".

¹¹ ראו: **תוספות** (פסחים נג ע"ב ד"ה מה ראו): "וקשה, דהא בפרהסיא הוה ומסקינן בסנהדרין (עד ע"א) דלכולי עלמא
בפרהסיא חייב למסור עצמו אפילו אמצוה קלה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. התאבדות שאול המלך

מדרש (בראשית רבה, פרשה לד סימן יג):

אך - להביא את החונק עצמו. יכול כשאול, תלמוד לומר אך.

בספר שמואל מתוארת התאבדותו של שאול המלך, שמפשט הפסוקים עולה שהוא עשה כן מחשש שמא הפלישתים יתעללו בו -

שמואל (א, לא, ג-ד):

וַתִּכְבַּד הַמְּלָחָמָה אֶל שְׂאוּל וַיִּמְצָאֶהוּ הַמּוֹרִים אֲנָשִׁים בְּקֶשֶׁת וַיַּחַל מְאֹד מִהַמּוֹרִים: וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְנִשָּׂא כְלָיו, שְׁלֹף חַרְבֶּךָ וְדִקְרָנִי בָּהּ כִּן יָבֹאוּ הָעַרְלִים הָאֵלֶּה וְדִקְרָנִי וְהִתְעַלְלוּ בִּי. וְלֹא אָבָה נִשָּׂא כְלָיו כִּי יָרָא מְאֹד. וַיִּקַּח שְׂאוּל אֶת הַחֶרֶב וַיַּפֵּל עָלָיָהּ.

? האם מעשה זה של שאול המלך יכול ללמד אותנו על תנאי נוסף להיתר התאבדות, במקרה והאדם חושש לייסורים קשים שהוא לא יוכל לעמוד בהם.

או שמא יש לפרש אחרת את מעשיו של שאול, שהוא התאבד מחשש שמא יעבירו אותו על דת, וזו עילה להתאבדות, אבל אין כל היתר להתאבד מחמת ייסורים שאינם להמרת דת?

בדברי הראשונים ניתן להתלבט האם הצידוד במעשיו של שאול הוא משום שהתאבדותו הייתה מחשש שלא יוכל לעמוד בייסורים קשים ויצטרך להמיר דתו או לעבור על אחת מן העבירות החמורות בתורה, עילה מוצדקת (לפי שיטה אחת בבעלי התוספות) להתאבדות. או שמא מדובר היה כפשט הכתוב, שהוא חשש מייסורים ולכן התאבד, וזו עילה מוצדקת כשלעצמה?

3.1 חשש מייסורים להמרת דת או טומאה

ניתן להסביר את מעשה שאול באופן כזה שהוא עשה כן מחשש שמא לא יוכל לעמוד בייסורים קשים ויהיה מוכרח להמיר את דתו או לעבור על אחת העבירות החמורות.¹² מהסבר זה עולה שלא ניתן להוכיח ממעשה של שאול על היתר התאבדות במקרה של חשש מייסורים קשים שאין בהם המרת דת.

~ **ריטב"א** (עבודה זרה יח ע"א):

הא דאמרינן בהגדה דרבי חנינא בן תרדיון מוטב יטלנה מי שנתנה ולא אכחול בעצמי - כתוב בגיליוני התוספות שהיה אומר רבינו תם דהיכא שמתירא שלא יכריחוהו לעבור על דת

¹² ביאור זה במעשה שאול, נראה מדברי **דעת זקנים מבעלי התוספות** (בראשית ט, ה) שהובאו לעיל (ב.1), כאשר עסקו בהתאבדות במקרה של חשש מאי-עמידה בייסורים להמרת דת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

מותר לחבול בעצמו. והכי איתא במדרש, כתיב אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מכאן
אזהרה לאדם שלא יחבול בעצמו. יכול אפילו כשאול מלך ישראל, פירוש שחבל בעצמו מפני
שהיה מתיירא שמא יעבירוהו על דת, תלמוד לומר אך מיפט, דבכי האי גונא שרי.
ומכאן לומדין לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת. עד כאן מצאתי בגיליוני
התוספות.¹³

~ הרא"ש הביא את המעשה עם שאול ואת דברי המדרש, אך הלשון שלו שהעילה להתאבדות שאול
היא משום 'שמפקירין אותו', לשון ממנה למד הרא"ש קוק שמדובר על חשש שמא יתעללו בו בעניין
עריות ולכן דווקא בשל כך היה מותר, אבל בייסורים סתמיים קשים ככל שיהיו אין הצדקה
להתאבדות -

רא"ש (מועד קטן פ"ג סימן צד):

וכן מצאנו בגדול שאיבד עצמו לדעת מחמת שמפקירין אותו, כגון שאול מלך ישראל שאיבד
את עצמו לדעת, אלא שהיה איבוד מותר לו כדאיתא בבראשית רבה... לפיכך לא היה בכלל
מאבד עצמו לדעת ונענשו עליו במה שלא הספידוהו, כדאיתא ביבמות (עח ע"ב) ויאמר ה'
אל שאול ואל בית הדמים על שאול שלא נספד כהלכה.

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות ד):

נלע"ד שמתפרש המדרש... אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש יכול כשאול תלמוד לומר אך...
עפ"י דברי הרא"ש (מועד קטן פ"ג סימן צד) שכתב: וכן מצינו... בגדול שאיבד עצמו בדעת
מחמת שמפקירין אותו, כגון שאול מלך ישראל שאבד את עצמו לדעת, אלא שהיה איבוד
מותר לו, כדאיתא בבראשית רבה...
נראה שפירש הרא"ש עניין של שאול שהיה חושש פן יבואו הפלישתים הערלים ויתעללו בו
בעניין עריות, כהא דפילגש בגבעה... שיש שם ג"כ לשון ויתעללו בה, וחיידש בזה שאם חושש
שיטמאו אותו בעריות מותר לו להקדים ולאבד את עצמו, וזהו מובן הלשון של הרא"ש
מחמת שמפקירין אותו, כלשון מנהג הפקר נהגו בה...
ועכ"פ ממה ששיבחו... את התינוקות שנשבו לקלון, שטבעו עצמם בים קודם שיבואו לידי
טומאה, נראה דדבר הגון הוא, וזה למדנו משאול.

¹³ **ים של שלמה** (בבא קמא פ"ח סימן נט): "מצאתי כתוב בשם הריטב"א... לישנא דקרא לא משמעת כלל, משום
שיעברוהו על דת. אלא שלא יעללו בו, לצערו ולענות אותו. כמו שנאמר פן יבואו הערלים ויתעללו בי. ואפשר שהוא
מפרש ויתעללו בי על עבירות, ועל זה היה מתיירא"; החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"א סימן מו ד"ה אמנם ראיתל) הביא
את דברי הריטב"א: "ראיתי להריטב"א... ומוכח דשאול היה מתיירא שמא ירצו להעבירו ויענהו ולא יוכל לעמוד
בניסיון"; השו"ן כן לדבריו בפתח עינים (גיטין נז ע"ב ד"ה תוס'): "ונראה דכוונת התוספות והאגודה הכא היינו שירא
מן היסורין שמא ע"י היסורין יעבירוהו על דת, אבל בשביל יסורין לבד היכא שבטוח שלא יהיו מעבירין אותו על דת
אסור".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3.2 חשש מייסורים קשים

~ מפשט הכתוב מבואר שהסיבה להתאבדותו של שאול המלך נבעה מחששו שמא יתעללו בו הפלישתים, דבר המורה שכוונת המדרש שהוציא את מעשה שאול מכלל גדר מתאבד מבוסס על כך שהוא עשה כן מחשש לאי-עמידה בייסורי הגוף הקשים.¹⁴

שמואל (א, לא, ג-ד):

וּתְכַבֵּד הַמְלָחָמָה אֶל שְׂאוּל וַיִּמְצָאֶהוּ הַמּוֹרִים אֲנָשִׁים בְּקֶשֶׁת וַיַּחַל מְאֹד מִהַמּוֹרִים. וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְנִשָּׂא כְלָיו, שְׁלֹף חַרְבֶּךָ וְדִקְרָנִי בָּהּ פֶּן יָבֹאוּ הָעֲרָלִים הָאֵלֶּה וְדִקְרָנִי וְהִתְעַלְלוּ בִּי. וְלֹא אָבָה נִשָּׂא כְלָיו כִּי יָרָא מְאֹד. וַיִּקַּח שְׂאוּל אֶת הַחֶרֶב וַיַּפֵּל עָלָיָהּ.

ים של שלמה (בבא קמא פ"ח סימן נט):

מצאתי כתוב בשם הריטב"א... לישנא דקרא לא משמעת כלל, משום שיעברוהו על דת. אלא שלא יעללו בו, לצערו ולענות אותו, כמו שנאמר פן יבואו הערלים ויתעללו בו.

~ גם אם נקבל את דברי הראי"ה קוק בביאור דברי הרא"ש שהעילה להתאבדות שאול היא מחשש שמא יטמאוהו בעריות, הרי שבדברי הרמב"ן לא מצאנו לשון זו,¹⁵ ומשמע מכך שהוא מפרש שמדובר על התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים קשים בלבד -

רמב"ן (תורת האדם שער הסוף, עניין ההספד ד"ה איזהו המאבד):

וכן מצינו בגדול שאיבד עצמו לדעת מפני האונס, שמספידין אותו, כגון שאול מלך ישראל שאיבד עצמו אלא שהיה איבודו מותר לו, כדאמרינן בבראשית רבה אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם, יכול אפילו נרדף כשאול תלמוד לומר אך, לפיכך לא היה בכלל מאבד עצמו לדעת ונענשו עליו כשלא הספידוהו כראוי, כדאמרינן ביבמות (עח ע"ב) ויאמר ה' על שאול ועל בית הדמים, על שאול שלא נספד כהלכה.

¹⁴ **עץ יוסף** (בראשית רבה פרשה לד סימן יג ד"ה יכול כשאול): "יכול כשאול המלך שהפיל עצמו על חרבו ומת פן יבואו הפלשתים והתעללו בו. תלמוד לומר אך, שאכין ורקין מיעוטים"; **יפה תואר** (שם ד"ה יכול כשאול): "יכול כשאול, שנפל הוא עצמו על חרבו ומת, פן יבואו הערלים ודקרוהו והתעללו בו".

¹⁵ ראו גם **בית יוסף** (יו"ד סימן שמה אות ג ד"ה וכן גדול) שנראה שלא דייק כדיוקו של הראי"ה קוק: "וכן גדול המאבד עצמו לדעת והוא אנוס כשאול, כן כתב הרמב"ן בתורת האדם, ונתן טעם לפי שהיה איבוד מותר לו כדאיתא בבראשית רבה, לפיכך לא היה בכלל מאבד עצמו לדעת ונענשו עליו שלא הספידוהו כראוי... וכן כתב הרא"ש בסוף מועד קטן". יתכן ודעת הרא"ש יושמה ע"י בנו, כפי שמופיע אצל החיד"א **בשם הגדולים** (מערכת גדולים אות י-יז רבינו יהודה בן הרא"ש): "רבינו יהודה בן הרא"ש אחיו וחתנו של רבינו יעקב בעל הטורים. וכתב ספר יוחסין... שבזמן צרה הרגו עצמם רבינו יהודה ואישתו וחתנתו אשת רבינו יעקב בעל הטורים בטוליטולה... ושם הביא ספר יוחסין משם מרדכי דהיכא דירא שאינו יכול לעמוד בניסיון וכו'".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3.3 פסיקת השולחן ערוך

שולחן ערוך התייחס להתאבדותו של שאול המלך, ודבריו מבוססים על דברי הרמב"ן והרא"ש¹⁶ ששאול המלך אינו מוגדר כמתאבד, והוא-הדין לכל אדם הנמצא בסיטואציה כזו. אך כאן נשאלת שוב השאלה, האם האירוע היה חשש מאי-עמידה בייסורים קשים, או חשש לאי-עמידה בייסורים שיעבירו אותו על דת?

שולחן ערוך (יו"ד סימן שמה סעיף ג):

המתאבד עצמו לדעת, והוא אנוס כשאול המלך, אין מונעין ממנו כל דבר.¹⁷

~ חשש מייסורים קשים

יש שהסבירו בדעת השולחן ערוך שמדובר על התאבדות מחשש לאי-עמידה בייסורים קשים, והיא עילה מוצדקת להתאבדות כפי שאירע אצל שאול¹⁸ -

בית לחם יהודה (הגהות לשולחן ערוך יו"ד סימן שמה):

ונראה לי שהוא-הדין אם ממית עצמו שירא שלא יבוא לידי עינויים גדולים כדרך המשפט של עכו"ם שתחילה מענים עינויים, בוודאי אינו מאבד עצמו לדעת. וזה פשוט ממה שכתבו **התוספות** (גיטין נו ע"ב), קפצו ונפלו לתוך הים שיראים היו מייסורים.

~ חשש מייסורים קשים להמרת דת¹⁹

החיד"א ממאן בהבנתו של בית לחם יהודה, וטען שכוונת התוספות שהנערים קפצו לים מחשש לאי-עמידה בייסורים אין הכוונה לייסורים סתמיים אלא לייסורים שיש בהם חשש להמרת דת -

פתח עינים (גיטין נו ע"ב ד"ה תוספות):

ונראה דכוונת התוספות והאגודה? הכא היינו שירא מן היסורין שמה ע"י היסורין יעבירוהו על דת, אבל בשביל יסורין לבד היכא שבטוח שלא יהיו מעבירין אותו על דת אסור... וקשה על הרב **בית לחם יהודה**... דתפס דברי התוספות הללו דסוגיין כפשטן.²⁰

¹⁶ ראו: **בית יוסף** (יו"ד סימן שמה אות ג ד"ה וכן גדול) בהערה הקודמת; **באר הגולה** (יו"ד סימן שמה סעיף ג ס"ק ה): "הרמב"ן בספר תורת האדם, ונתן טעם לפי שאיבוד היה מותר לו כדאיתא בבראשית רבה. וכן כתב הרא"ש בסוף מועד קטן"; **בית היילל** (שם ס"ק א).

¹⁷ כ"כ: **טור** (יו"ד סימן שמה): "גדול המתאבד עצמו לדעת והוא אנוס כשאול המלך, אין מונעים ממנו כל דבר".
¹⁸ הפוסקים כתבו שהעילה למעשיו של שאול משום חשש מאי-עמידה בייסורים קשים, ראו: **ש"ך** (יו"ד סימן שמה ס"ק ו): "כשאול המלך שהרג את עצמו לפי שראה שהפלישתים יעשו בו כרצונם ויהרגוהו"; **באר היטב** (שם ס"ק ד).

¹⁹ ראו את לשונו של **הלבוש** (יו"ד סימן שמה סעיף ג): "שראה שהיה מופקר לכל הפוגע בו להורגו וקדם והרג עצמו", לשון הדומה ללשונו של הרא"ש שהובא לעיל, ממנו הוכיח הראי"ה קוק שמדובר על חשש מייסורים כאלו שיגרמו להם לעשות בו מנהג הפקר של עריות.

²⁰ השוו גם למה שכתב עליו החיד"א בשו"ת **חיים שאל** (ח"א סימן מו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לדבריו, בכך יש להסביר את העילה למעשיו של שאול המלך שהתאבד מחשש לאי-עמידה בייסורים שיצטרך להמיר דתו, כפי שהסביר הריטב"א -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן מו ד"ה אמנם ראיתי):

ראיתי להריטב"א... ומוכח דשאול היה מתיירא שמא ירצו להעבירו ויענהו ולא יוכל לעמוד בניסיון.

4. התאבדות אנשי מצדה

בשנת 73 התמנה פלביוס סילבה לנציב יהודה, והוא יצא עם הלגיון העשירי הרומאי להילחם במצדה. לאחר קרבות קשים על חומות המבצר ומשאפסה תקוות המורדים להסיר את המצור הם בחרו להתאבד. אירוע זה קרה באור לט"ו בניסן, ערב חג הפסח. לפנינו מחלוקת בין הרב שלמה גורן והרב משה צבי נריה אודות היחס ההלכתי להתאבדות המונית זו, כאשר שורש המחלוקת נעוץ בשאלה האם יש חובה ומצווה להתאבד במקרה של חשש לאי-עמידה בייסורים קשים להמרת דת, והאם הראשונים שכתבו שהעושה כן אינו בכלל מתאבד הם אמרו כן בדיעבד או שחייבו להתאבד לכתחילה?

4.1 דעת הרב שלמה גורן

לדעת הרב שלמה גורן, התאבדות אנשי מצדה מוצדקת הלכתית והם היו מחויבים להתאבד משום שהם היו עוברים יסורים קשים להעברה על דת ויתר עבירות חמורות עליהן הדין ייהרג ואל יעבור

הרב שלמה גורן (תורת השבת והמועד, עמוד 404-391):

באשר למקרה של מצדה, הרי מדבריו של יוספוס פלביוס בספרו תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים (ספר ז פרקים ח-ט) מתברר בעליל שהיו אצלם כל החששות הנ"ל גם יחד, הן של לקיחת הנשים לקלון והגברים לכל מיני התעללויות וייסורי מוות, וכן היו נועדים לעריכת תהלוכות ניצחון בראש כל חוצות כפי שעשו עם גולי ירושלים ברומא, וכן אנו קוראים בדבריו של יוסף בן מתתיהו (ספר ז פרק ח):

אולם אלעזר... שווה לנגד עיניו את כל אשר יעשו הרומאים לו ולאנשיו ולנשיהם ולטפם לעת תגבר ידם עליהם, וגמר בנפשו למות הוא וכל אשר עמו וכו', על כן תמותנה נא נשינו בטרם יטמאו, ימותו נא בנינו בטרם טעמו טעם עבדות, ואחר כך נגמול איש לרעהו חסד גיבורים...

וכן הוא אומר:

אולם חיי חרפה ועבדות ומנת הרואה בקלון אשתו ובניו כל אלה הרעות לא נגזרו על האדם מבריתו וכו'. ומי בקרבנו לא יבין את עצם עברתם, כאשר תמצא ידם

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לתפוש אותנו חיים? אוי לבני הנעורים, אשר יפרכו הייסורים הרבים את כוח עולמיהם. ואוי למלאי הימים אשר ישל כוח זקנתם לשאת את הצרות, ראה יראה האחד בהילקח ממנו אשת נעוריו לחרפות, ושמוע ישמע את קול בנו המשווע לעזרת אביו וידיו תהיינה אסורות ולא יהיה לו כוח להושיע.

מכל זה מתברר שהשבי בידי הרומאים היה כרוך עם כפייה לכל העבירות שבתורה, ולייסורי מוות לבוז ולקלון, וכן אמרו חז"ל במסכת בבא בתרא (ח ע"ב) שבי קשה מכולן דכולהו אתניהו ביה, ולכן על פי ההלכה, היו מצווים ליהרג בידי עצמם בכדי למנוע מפלתם בידי הרומאים שונאי נפשם, מבקשי רעתם והרס דתם וכבודם.

את דבריו הוא סיכם:

הנופל בידי אויב אכזרי שעומד להורגו בזמן מלחמה וירא שיכופו אותו תוך כדי ייסורים לעבור על סוג עבירות כאלה שנצטוונו עליהם להיהרג ולא לעבור, כגון עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, מצוה למות מיתת עצמו ולא ליפול בידי האויב.

4.2 דעת הרב משה צבי נריה

לדעת הרב נריה, אין לצדד הלכתית במעשה ההתאבדות של אנשי מצדה. לדבריו, יש לצדד בשיטת הראשונים הסוברים שאין עילה הלכתית להתאבד לא מחשש ייסורים קשים ולא מחשש העברה על דת. זאת ועוד, גם הראשונים הסוברים שהעושה כן אינו בכלל מאבד עצמו, מכל-מקום אין לכך היתר לכתחילה או חיוב לעשות כן, אלא שהכוונה שאם עשה כן הוא לא בכלל מתאבד²¹ -

הרב משה צבי נריה (צניף מלוכה, עמוד 198):

המסקנה הפסקנית של הרב גורן... היא אינה איפוא אלא לרבינו תם, והיא בניגוד לדעת הרמב"ן וחבריו שאינם אלא מתירים, ובניגוד גמור לדעת הראשונים המובאים בבית יוסף בשם אורחות חיים... שהם בפירוש אוסרים, וכמותם נפסקה ההלכה באחרונים. ותמוה מאוד, כיצד אפשר לקבוע הלכה פסוקה בדיני נפשות ללא עיון יסודי ולחייב אנשים מישראל לאבד עצמם לדעת עפ"י דעה אחת, בה בשעה שחבל ראשונים חולקים עליה וגדולי הפוסקים מכריעים לאיסור...

אף אם נניח שהמצב הצדיק את המעשה שלהם, חייבים אנו להסתייג במפורש מהנמקותיו של מפקדם אלעזר בן יאיר, אשר לדעתו ההתאבדות הכרחית היא לא רק לגיבורי מצדה אלא לעם כולו... מיותר להוכיח שדברים אלו אין בהם ממש, וכי חוקי תורתנו ציוו עלינו לשמור על קיומנו ועל חיינו, גם בתנאי כניעה ושבי...

²¹ ראה גם **הרב לוי יצחק רבינוביץ** ('ההתאבדות של הקנאים במצדה', בתוך: סיני גיליון נה תשכ"ד, עמוד שכט-שלב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ואחינו שהיו נתונים בצרה ובשביה, בגטאות ובמחנות המוות, והיו צפויים לייסורים והתעללויות ולהעברה על דת, אילו היו נוהגים כפסק-דין זה, לא היה נשאר מהם שריד ופליט.²²

ד. התאבדות מחמת ייסורי נפש

כפי שראינו, יש שהתירו לאדם להתאבד במקרה והוא חושש מייסורים גופניים קשים שלא יוכל לעמוד בהם.

הפוסקים נחלקו האם ניתן להרחיב הגדרה זו ולטעון שכל קושי או צער נפשי בו נתון האדם, כגון קשיים כלכליים וחברתיים, מהווים עליה מוצדקת להתאבדות, או שמא אין להרחיב הגדרה זו?

1. דעת המתירים

פוסקים שונים טענו שאדם הנוטל את נפשו בעקבות צער וקושי, הוא אינו מוגדר כמתאבד על השלכותיו השונות.²³

~ בשו"ת בשמים ראש הביא את מעשה ההתאבדות של שאול המלך, שהתאבד מחשש לייסורים קשים, וטען שיש להרחיב את ההיתר גם למקרה והאדם מצטער מחמת עוני ודאגות -

שו"ת בשמים ראש (סימן שמה):

אשר שאלתי באחד חסר לחם וחשוף שת שהלך בפני שניים ואמר מאסתי בחיי ואיבד עצמו, אם רשאים קרוביו להתאבל...

תשובה: בעיקר הנידון חלילה לדון את האיש הזה לרעה, וכבר אמרו במדרש על פסוק אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש יכול כשאוול בן קיש תלמוד לומר אך, ושאוול היה מתיירא פן יתעללו בו. ולא דאמר דווקא שישלחוהו בביזויים גדולים להתקלס בישראל ויהיה חילול ה' בדבר, לא, כי כל שעשה מריבוי צרותיו ודאגותיו וייסורים או עוני גמור אין כאן בית מיחוש.²⁴

²² ראו בשו"ת ממעמקים (ח"א סימן ו) שכתב שבגטו קובנה התאבדו רק שלושה אנשים.
²³ ראו כן גם: שו"ת מהרש"ם (ח"ו סימן קכג): "על דבר שאלתו במה שאירע במחנכם כמה מקרים באנשים רמי המעלה אשר בכדי להיפטר מצער וייסורים ועוני וביזיון איבדו את עצמם לדעת ר"ל, אם דינם לכל דבר כמותו על מיטתם ואין מונעים מהם כל דבר... ועכ"פ לדינא יפה כיוון רוי"מ דאם עשה כן מפני ייסורים וכדומה איננו בכלל מאבד את עצמו לדעת"; שו"ת שואל ומשיב (מהדורה קמא ח"ג סימן ריז ד"ה ואשר שאל): "דלפי מה שכתב בבשמים ראש... דווקא מי שמואס בחייו מפני אפקורסיתו שרץ יש לו במוח כדעת הפילוסופים הוא דאין לו חלק לעולם הבא, אבל מי שעושה מצד צרת נפשו אינו בכלל זה. וכן החזיק שאר-בשרי הגאון בעל בית אפרים... אי"כ זה שמחמת כי ראה עצמו עצור ועזוב לכך הפיל עצמו למים, וא"כ שוב אין כ"כ רשע".
²⁴ הובאו דבריו בשו"ת חיים ביד (סימן ק).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ועניין מאבד לדעת הוא המבזה את הבריות ומבזה בטובה ושנא את העולם כמקצת הפילוסופים שעושים כן להמרות פני עליון המשתבח בעולמו ורואה אותו כי טוב ואומר יהי כן ואלו אומרים לא כן ומקצתן אומרים ג"כ כי זה שכח הנשמה שמוציאה מן הגוף העכור. הזה שהוא לח כקבר וכיוצא בהבלי רשע ושווא. אבל בצרת נפשו כי לא יוכל שאת ואף כי זה לשמור עצמו מן החטא שכל הצרות הרעות וגם העוני מעברים אדם על דעת עצמו ועל דעת קונו, אין ספק שאין בזה שום איסור.

ראיה מצדקיהו המלך

בהמשך דבריו הוא מביא ראיה²⁵ מדברי המדרש שמוכיח את צדקיהו המלך שהיה עליו להטיח ראשו בכותל ולמות כדי לא להצטער ולסבול בראותו את בניו נהרגים -

מדרש (איכה רבה, פרשה א אות נא):

על אלה אני בוכיה... רבי יהודה אומר, על סילוק דעת ועל סילוק שכינה, אפשר שהיה צדקיהו רואה אחרים שהיו מנקרין את עיניו ולא היה לו דעת להטיח את ראשו בכותל עד שיצאת נשמתו, אלא גרם לבניו שיהרגו לפניו אלא על אותו שעה נאמר יאבד לב המלך ולב השרים.

שו"ת בשמים ראש (סימן שמה):

אדרבה, גינו רבותינו ז"ל את צדקיהו מלך יהודה ואמרו לכן גלה עמי מבלי לב שהיה לו לצדקיהו המלך להקיש עצמו בכותל שימות ולא יראה בשחיטת בניו לעיניו... שכל הצרות והרעות וגם העוני מעבירים אדם על דעת עצמו ועל דעת קונו, אין ספק שאין בדבר זה שום איסור.²⁶

²⁵ ראיה נוספת הוא הביא מאחיטופל שאין לו חלק לעולם הבא משום שנטל את נפשו (ראו לעיל הערה 2), היינו משום שהוא מורד במלכות שחייב מיתה, ולכן אינו בכלל מתאבד: "וגם מנו רבותינו ז"ל אחיטופל בשלושה הדיוטות, ולפי שמרד במלכות בית דוד, ולא היה אחיטופל מאבד עצמו לדעת". את דבריו הסביר בשו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי ח"ב סימן רב): "מה שהביא ראיה מאחיטופל שאמרין אין לו חלק לעולם הבא מכוח מה שמרד במלכות בית דוד ולא מכוח זה שאיבד עצמו לדעת, היינו דשם כיון דמרד במלך א"כ היה חייב מיתה ולכך שוב לא נחשב מאבד עצמו לדעת כיון דכבר היה גברא קטילא ולכך חשב רק מכוח מורד במלכות", אך הוא חלק על דבריו, כפי שיתבאר בהמשך.

²⁶ בשו"ת בית אפרים (יו"ד סימן עו) דחה ראיה זו מצדקיהו: "וראיתו מצדקיהו שאמרו עליו נוח היה לו להקיש ראשו בכותל וימות ואל יראה שחיטת בניו לעיניו, ג"כ אינו ראיה, דלא אמרו שראוי לו לעשות כן רק לומר שהיה לו צער יותר בראיית שחיטת בניו מאם היה ממת עצמו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ ראייה מהכובס שהתאבד ומבחורי ישראל בעת החורבן

גם הרב אפרים זלמן מרגליות הרחיב את ההגדרה של היתר התאבדות מחשש לייסורים, וטען שבכלל זה גם צער איבוד ממון, כגון אדם שאבדה ספינתו בים. את דבריו הוא מוכיח מכמה מקרים,²⁷ כדוגמת המעשה עם הכובס שלא היה בהלוויה של רבי יהודה הנשיא, ומחמת צערו התאבד, ויצאה בת-קול שהוא מוזמן לעולם הבא.²⁸ כמו כן הוא מוכיח כדבריו מהתאבדותם של בחורי ישראל בעת חורבן המקדש, מקרים שהמכנה המשותף שלהם הוא צער ועוגמת נפש -

שו"ת בית אפרים (יו"ד סימן עו):

דהכובס לא עשה כן רק משום צער מיתתו של רבי ושלא היה בהספדו.²⁹ וכן מצינו בירושלמי³⁰ בחורבן בית המקדש, מה היו בחורי ישראל עושין עלו לראש גגותיהן ונופלים ומתים שנאמר מה לך איפה כי עלית כולך לגגות... כיון שעשו כן מחמת צער החורבן, כמבואר שם, בני עולם הבא נינהו. וא"כ, הוא-הדין במי שידוע לנו שעשה כן מחמת צער, אפילו מחמת צער איבוד ממון, כגון שטבעה ספינתו בים וכדו'... ומכל שכן אם היה ירא לנפשו שלא יבוא לידי יסורין בגופו בתפיסה וכדו', דאמרינן הני כולוהו איתנייהו ביה, שאין לו דין מאבד.

~ ראייה מניקנור

הרב יוסף חיים מבגדד, 'הבן איש חי', מביא ראייה לגישה זו שהנוטל נפשו מחמת צער ועוגמת נפש אינו נחשב למתאבד, ממעשיו של ניקנור שרצה ליפול לים יחד עם אחת הדלתות שהביא עימו -

בבלי יומא (לח ע"א):

ניקנור נעשו ניסים לדלתותיו. תנו רבנן: מה ניסים נעשו לדלתותיו? אמרו: כשהלך ניקנור להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים, בחזירתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו. נטלו אחת

²⁷ בדבריו הוא הוסיף עוד ראיות לכך: "אבל מכל-מקום ודאי דאשכחן טובא בש"ס שעשו מחמת צער, וכדאיתא בהנזקין (גיטין נז ע"ב) באישה ושבעה בניה אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה, יצאה בת קול ואמרה אם הבנים שמחה. ודוחק לומר שהייתה יראה שלא יתעללו בה ויענו אותה".

²⁸ **כתובות** (קג ע"ב): "ההוא יומא דאשכבתיה דרבי, נפקא בת קלא ואמרה כל דהוה באשכבתיה דרבי מוזמן הוא לחיי העולם הבא. ההוא כובס כל יומא הוה אתי קמיה, ההוא יומא לא אתא. כיון דשמע הכי, סליק לאיגרא ונפל לארעא ומית. יצתה בת קול ואמרה: אף ההוא כובס מוזמן הוא לחיי העולם הבא".

²⁹ ראו כן: **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"א סימן מג): "וגדולה מזו מצינו באשכבתיה דרבי בההוא כובס שאיבד עצמו לדעת מחמת צער שלא זכה להיות נטפל לעושי מצווה ותחשב לו לצדקה. וזו קשה ביותר, וצריך עיון".

³⁰ **ירושלמי** (שקלים פ"ו ה"ב): "באו ואמרו ליהויכין מלך יהודה, נבוכדנאצר בעי לך. כיון ששמע מהן כך נטל מפתחות של בית המקדש עלה לגגו של היכל, אמר לפניו ריבונו של עולם לשעבר היינו נאמנים לך והיו מפתחותיך מסורין לנו, עכשיו שאין אנו נאמנים הרי מפתחותיך מסורין לך... תרין אמוראין, חד אמר זרקן ועוד לא ירדו, וחד אמר באה כמין יד ונטולתן מידו. כיון שראו כל חורי יהודה כן עלו לראש גגותיהן ונפלו ומתו". השו"ן **לתענית** (כט ע"א): "משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה, ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל, ואמרו לפניו ריבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה. ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

מהן והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו. ביקשו להטיל את חברתה, עמד הוא וכרכה, אמר להם: הטילוני עמה. מיד נח הים מזעפו. והיה מצטער על חברתה. כיון שהגיע לנמלה של עכו הייתה מבצצת ויוצאה מתחת דופני הספינה. ויש אומרים: בריה שבים בלעתה והקיאיתה ליבשה... לפיכך, כל השערים שהיו במקדש נשתנו להיות של זהב חוץ משערי ניקנור מפני שנעשו בו ניסים. ויש אומרים: מפני שנחשתן מוצהבת הייתה.

בן יהוידע (יומא לז ע"א ד"ה אמנם):

ודע, דמה שאמר שישליכו אותו עמה אין זה בכלל מאבד עצמו לדעת... ומצינו דאמרו חז"ל על צדקיהו גלה עמי מבלי לב, שהיה לו להקיש עצמו בכותל וימות ולא יראה בשחיתת בניו לעיניו. ועיין בתשובות הרא"ש ז"ל בספר **בשמים ראש** (סימן שעה) מה שכתב בזה. וכן כאן, אם היו משליכים גם השנייה היה עולם חושך בעדו והיה מצטער צער גדול שהיה מוכרח שימות מרוב צערו. לכך, אם אפשר לו לעשות לו כך אין זה בכלל מאבד עצמו לדעת ח"ו.³¹

2. דעת האוסרים

יש הסוברים שהעילה להתאבדות מחמת קשיים נפשיים אינה לגיטימית הלכתית, והעושה כן הוא בכלל הנוטל את נפשו

2.1 הוכחה מרבי חנניה בן תרדיון

הרב משה סופר דחה את דברי שו"ת בשמים ראש, וטען שאין כל היתר לאדם להתאבד מחמת קושי וצער גדול.³² את דבריו הוא מוכיח מהמעשה עם רבי חנינא בן תרדיון שלמרות ייסוריו הקשים הוא לא קירב את מיתתו.³³ מדבריו נראה שהוא נוקט כגישת בעלי התוספות החולקים על רבינו תם ואוסרים לאדם ליטול את נפשו גם כאשר הוא חושש מייסורים קשים -

³¹ ראו בדברי **משך חכמה** (שמות כז, יא) שעמד על ההבדל בין שני תירוצי הגמרא לשאלה מדוע השתנו דלתות ניקנור במקדש ולא עשו אותן מזהב. לדבריו, לתירוץ השני לא נוח מהתירוץ הראשון המשבח את מעשיו של ניקנור, 'מפני שנעשו בו ניסים', שכן אסור להזכיר לשבח את מי שמסכן עצמו, וניקנור רצה לסכן עצמו וליפול לים: "ונראה הא דלא ניחא ליה בתירוץ קמא כדאמר... (בבא קמא סא ע"א) כך מקובלני מבית דין של שמואל הרמתי כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה בשמו... וכן כאן שמסר עצמו על דבר זה, מפני זה לא היה ראוי להזכיר שמו ושלא להחליפם". אולם, ראו **הערות הגר"ש אלישיב** (יומא לח ע"א ד"ה אמר להם): "דכיון דמכל-מקום אם היו מטילים אותם לים יש כאן חילול השם גדול, דהרי הלכו עד אלכסנדריא של מצרים להביא דלתות והוציא על זה הון רב ויאמרו דהשתא הם נטבעים, וא"כ שבהצלחתם יש כאן קידוש השם והוא לשם שמיים נתכוון ולבסוף באמת יצא מזה שנתקדש שמו יתברך, וזה היה התוצאה ממעשיו לכן ראוי להזכיר אותו לשבח אע"פ שלא כדין הוה".

³² השוו לדבריו **בחתם סופר** (הגהות לשולחן ערוך יו"ד סימן שמה סעיף ג) שהתייחס לדברי השולחן ערוך שם שהצדיק את מעשיו של שאול המלך שהתאבד מחמת חשש לאי-עמידה בייסורים קשים: "באיכה רבתי... אפשר היה צדקיהו רואה אחרים מנקרים עיניו ולא היה לו דעת להטיח ראשו בכותל עד שיצא נשמתו, אלא גרם ששחטו בניו לפניו, אלא על אותה השעה נאמר יאבד לב המלך ולב השרים... משמע בכי האי גוונא ליכא משום מאבד עצמו לדעת. וכן בשאלו שלא יתעורלו בו הערלים, ממעטינן ליה מואך את דמכם".

³³ **עבודת זרה** (יח ע"א): "מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר-תורה מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בספר-תורה, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על ליבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה... אף אתה פתח פיך ותיכנס בך האש. אמר להן, מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שכו) :

צא ולמד מרבי חנינא בן תרדיון... דאע"פ שהיה מיצר מאד ומיתתו טוב לו מחייו שהרי האספיקלטור שקירב מיתתו בסילוקן של ספוגי צמר זכה לחיי העולם הבא, מכל-מקום הוא עצמו לא פתח פיו שיכנס בו האש, יאמר מוטב שיטלנו מי שנתנה ואל ישליט הוא בעצמו...³⁴ ומוכת, דאפילו המיצר ביותר מכל-מקום רוצח הוא ומת ברשעו.³⁵

דחיית הראיה מרבי חנינא בן תרדיון

ניתן לדחות את הראיה שהביא החתם סופר מרבי חנינא בן תרדיון, שכן מטרת ההתאבדות של שאול הייתה כדי למנוע את נפילתו חי בידי הפלישתים שיתעללו בו, לכן מעשיו היו הכרחיים. לעומת זאת, רבי חנינא בן תרדיון בכל מקרה היה נתון בידי האויבים ואין התאבדותו מהווה כל סיכוי להינצל מהייסורים. ניתן לראות זאת בדברי רבינו תם אודות המעשה עם רבי חנינא בן תרדיון, שכתב שההיתר להתאבד הוא מחשש אי-עמידה בייסורים שיגרמו להעברה על דת, דבר התואם את מעשיו של שאול המלך, לעומת מעשיו של רבי חנינא בן תרדיון שבכל מקרה התאבדותו לא הייתה מונעת זאת ממנו -

³⁴ כאן הוסיף וכתב: "ובזה נזדייף ספר בשמים רא"ש, סימן שמה", שכן בשו"ת בשמים ראש טען להתיר התאבדות מתוך צער וקושי, דבר הנסתר, לדעת החתם סופר, ממעשה של רבי חנינא בן תרדיון. יש מן הפוסקים שביטלו לגמרי את הפסקים הכתובים בו מחמת שאינו מיוחס להרא"ש אלא הוא זיוף ונכתב ע"י המהדיר הרב שאול ברלין. המתנגדים המרכזיים באותה העת לספר היו הרב מרדכי בנט בשו"ת פרשת מרדכי (או"ח סימן ה); הרב פנחס אליהו הורוביץ בספר הבדית (השלם, ח"א כתב יושר מאמר כ, דרך אמונה, מאמר כ פרק כה) והרב רפאל זיסקינד הכהן כ"ץ. ראו גם: שו"ת תורת חסד (או"ח סימן יז אות ז): "ומה שכתב בספר בשמים ראש... אין ממש בדבריו. ולא הרא"ש חתים עלה כידוע"; שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תניינא ח"ב סימן נה): "מצאתי בשו"ת בשמים ראש... אבל באמת כבר נודע דלאו גושפנקא דהרא"ש חתום עלה"; הרב אברהם בורנשטיין, בעל 'אבני נזר' (בתוך: הערות לפסקי תשובה, פיטרוקובסקי, סימן מה): "וכל איש שיש בו ריח יראת שמיים לא יחזיק ספר בשמים ראש ולענה בתוך ביתו... ולדעתי ראוי לשרפו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת". לעומתם, יש שסמכו על פסקי ההלכה שבו, ראו: החיד"א (טוב עין, אות ט; שם אות יח): "ספר בשמים ראש ומיחסים אותו להרא"ש ושאר גדולים"; שם הגדולים, מערכת ספרים אות ב-קז בשמים ראש): "ואשמע אחרי קול רעש כי יש בספר זה קצת דברים זרים ואמרו שהמעתיק הראשון בארץ תוגרמה מכתב יד הרב יצחק די מולינא ז"ל יש לחוש שהוסיף וגרע. ולכן הקורא בספר זה לא יסמוך עליו דאפשר דתלי בוקי סריקי בגדולים עד אשר יחקור ויברר הדברים ודברי אמת ניכרים. ודי בזה. ואחר זמן ראיתי בדפוס דברי הגאון הגדול המפורסם ר"מ ואב"ד דק"ק ברלין יע"א מהר"ר צבי הירש נר"ו אמר מר כי שמע מוציא דיבה על הספר הנזכר והפיץ והדיח כל הדברים יגעים ואסדתיה דרב כי הספר תמים כתיב ביה והיה עשר שנים בביתו טרם שנדפס. ואהניא לך יק"ר סהדותא דפ"י ס' בדת"א ותנן בבחירת"א". הרב צבי הירש הינו הרב צבי הירש לוי רב הקהילה בברלין, אביו של הרב שאול ברלין שהוציא את הספר). מכל-מקום, יש פוסקים שקיבלו את פסקי ההלכה שבו ובתנאי שהם מבוררים בהלכה, ראו: שו"ת מלמד להועיל (ח"א או"ח סימן ס): "והנה ידעתי גם ידעתי שכמה גאונים ובתוכם הגאון מהר"ם בנעט אב"ד דק"ק ניקלשבורג והמדינה והגאון חתם סופר זצ"ל לא הראו פנים צהובות לספר בשמים ראש, ואשר על כן גם אני תופס דברי הגאון חיד"א הראשונים שכתב הקורא בספר זה לא יסמוך עליו וכי' עד אשר יחקור ויברר הדברים ודברי אמת ניכרים, עכ"ל. וכן עשיתי ג"כ כאן בענייננו חקרתי זמן רב עד אשר הוברר אצל הדברים ודברי אמת ניכרים"; המועדים בהלכה (זווין, פסח פרק חמישי - קטניות בפסח, עמוד רנז): "שכידוע יצאו עוררין על הספר הזה, שהוא מזויף, ואינו אלא מעשה ידי ר' שאול לוי, שהתרועע עם המשכילים הברליניים. הערעור נתאמת, ואין למדים מספר זה אלא מצד האמור ולא מצד מי שאמרו"; שו"ת מנחת אלעזר (ח"ב סימן ה ד"ה שוב ראית): "וואם כי אין להעמיד יסוד כלשהוא על דברי הבשמים ראש כי זייפו בו הרבה כנודע, עם כל זאת את הטוב נקבל ממנו להביא סמוכין לדברי הפוסקים ומה שמתקבל מסברא"; שו"ת יביע אומר (ח"ח אבהע"ז סימן יב אות ט): "ובמילי מעלייתא דאית ביה דרשינן. הרי כאן נאמרו בו דברים של טעם שראויים להישמע".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

תוספות (עבודה זרה יח ע"א ד"ה ואל):

אומר **רבינו תם**, דהיכא שיראים פן יעבירו עובדי כוכבים לעבירה, כגון ע"י יסורין שלא יוכל לעמוד בהם, אז הוא מצוה לחבל בעצמו.

הרב שלמה גורן (תורת השבת והמועד, עמוד 398-399):

אין הנידון דומה לראיה, כי רבי חנינא בן תרדיון לא היה בכוחו למנוע ע"י כך את נפילתו בידי עכו"ם, וגם לא היה כבר חשש להתעללות בו. לכן היה אסור לו לקרב את מיתתו בעצמו. משא"כ בשאול וכדו', כאשר קיים חשש של נפילה בידי האויבים שיתעללו בו ויגרמו לו ייסורי מוות או שעומדים להעבירו על הדת, בוודאי שמותר להיהרג בידי עצמו.

2.2 בין התאבדות מחשש ייסורים לחשש המרת דת

גם הרב שלמה קלוגר חלק על דברי שו"ת בשמים ראש שלמד משאול המלך להרחיב את ההיתר להתאבדות מכוח קשיים נפשיים, ולדבריו יש להבחין בין התאבדות מחשש ייסורים קשים ככל שיהיו, לבין ייסורים כאלו שאי-עמידה בהם תביא את האדם לידי המרת דת -

שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי ח"ב סימן רב):

הנה ראיתי בספר בשמים ראש שהעתיק תשובת הרא"ש... בעניין שהיה מאבד עצמו לדעת מכוח העניות, והשיב דאין לו דין מאבד עצמו לדעת. ולדעתי ישתקע הדבר ולא יאמר בישראל כן, ולא אאמין שיצאו דברים אלו מפי הרא"ש כלל. דהנה מלשון כל הפוסקים ודאי משמע להיפוך, שבכל עניין הוי בכלל מאבד עצמו לדעת. ומה שכתב דעניות מעביר על דעת קונו וכו'... דמכל-מקום הבחירה חופשית, וכל דאין אונסין אותו ממש ביסורין ודאי יכול הוא לשמור נפשו.

דחיית הראיה משאול: בין התאבדות מחשש ייסורים להתאבדות מחשש להמרת דת

לדברי הרב שלמה קלוגר, יש להבחין בין התאבדות מחמת קושי וייסורים לבין התאבדות מחמת קושי וייסורים שיכולים להביא את האדם להמרת דת, כפי שיתבאר. את הראיה משאול המלך, דוחה הרב שלמה קלוגר בטענה שהחשש של שאול היה שמא הוא לא יעמוד בייסורים ויצטרך להמיר דתו.³⁶ במקרה כזה שהאדם מתאבד כדי לא להמיר דתו, הוא נקרא

³⁶ ראו כן: **סמ"ק** (מצווה ג) אודות מסירות נפשו להריגה ביתר העבירות שהוא נקרא קדוש: "מאחר שכוונתו לשמיים צדקה תחשב לו. וראיה משאול שמסר עצמו למיתה ואמר לנערו, פגע בי ואל יתעוללו בי הערלים, שנתכוון לשם שמיים". הובאו דבריו בב"ח (יו"ד סימן קנז אות א ד"ה ומ"ש ואם). אך ראו בדברי החיד"א בשו"ת **חיים שאל** (ח"א סימן מו) שכתב הבנה אחרת בסמ"ק: "ומסמ"ק שם נראה דמפרש בעניין אחר, שאול דנתכוון לשם שמיים שהגויים לא ישלחו יד במשיח ה'".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

קדוש ואין לו גדר של מתאבד. אבל כל המתאבד מחמת הקשיים שהוזכרו בשו"ת בשמים ראש, הרי הוא בכלל מתאבד -

שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי ח"ב סימן רב):

ומה שהביא ראיה משאול המלך, הנה בהגהת סמ"ק והובא בש"ך (סימן קצז) דאותרן קדושים שהרגו עצמן מכוח דלא סמכו נפשם לעמוד בניסיון, קדושים גמורים הם וראיה משאול וכו'. וא"כ מוכח דהתם הוי מכוח דלא סמך לעמוד בניסיון אם ירבו עליו יסורין, וכמו שאמרו חז"ל אלמלי נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה הוי פלחו לצלמא, ומעין זה הוי בשאול דחשש פן ע"י יסורין יבוא ח"ו לפרץ. לכך כל כהאי גוונא הוי בכלל קידוש השם וראוי למסור נפשו, אבל כל דלא הוי חשש קידוש השם ודאי הוי מאבד עצמו לדעת.

3. סיכום

כפי שראינו, נחלקו הפוסקים האם אדם הנוטל נפשו מחמת ייסורים נפשיים שלא יוכל לעמוד בהם, כגון עוני וסבל מריבוי צרות, הוא בכלל מתאבד. יש הסוברים שאדם המתאבד מחמת קשיים נפשיים אינו בכלל מתאבד, ולדבריהם ההיתר ליטול את נפשו מחמת ייסורי הגוף בלבד מורחב גם לייסורי הנפש. ויש הסוברים שאדם המתאבד מחמת קשיים נפשיים הוא בכלל מתאבד, לעומת אדם שנוטל את נפשו מחשש שלא יוכל לעמוד בייסורים כאלו שמטרתם להעביר אותו על דת, אז התאבדותו לגיטימית-הלכתית והוא אינו בכלל מתאבד.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. חנה ושבעת בניה

כפי שראינו, נחלקו הפוסקים בשאלה האם אדם הנוטל את נפשו מחמת ייסורים נפשיים הוא בכלל מתאבד או לא. יתכן וניתן לראות ביטוי למחלוקת זו ממעשה חנה³⁷ שלאחר שהרגו את שבעת בניה היא עלתה לגג ונפלה אל מותה.

בבלי גיטין (נו ע"ב):

פ' ע"ף ה'ר'ג'נו כ'ל ה'יום נ'ח'ש'ב'נו כ'צ'אן ט'ב'ח'ה³⁸ - רב יהודה אמר: זו אישה ושבעה בניה... אמרה לו: בניי, לכו ואמרו לאברהם אביכם אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות. אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה. יצתה בת קול ואמרה, אַם הבנים שמחה.³⁹

? מה הסיבה שהאישה התאבדה - האם משום צער ועוגמת נפש על מות בניה, וא"כ יש להוכיח מכך שהמתאבד מחמת צער וקשיים נפשיים אינו בכלל מתאבד, או שמא הסיבה להתאבדותה היא מחשש שמא הקיסר אנטיוכוס⁴⁰ ידרוש ממנה לעבוד עבודה זרה ולהמיר דתה, עילה בגינה יש למסור את הנפש?

4.1 התאבדות מחמת צער על מות בניה

כפי שראינו לעיל, הרב אפרים זלמן מרגליות סובר כדעת שו"ת בשמים ראש שאדם המתאבד מחמת צער וקושי, הוא אינו נחשב למתאבד.

אחת הראיות שהוא הביא לדבריו היא מהאישה שהתאבדה לאחר מות שבעת בניה, כאשר לדבריו הסיבה לא מחשש ייסורים אלא מצער רב על מות בניה -

שו"ת בית אפרים (יו"ד סימן עו):

אבל מכל-מקום ודאי דאשכחן טובא בש"ס שעשו מחמת צער, וכדאיתא בהנזקין (גיטין נו ע"ב) באישה ושבעה בניה אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה, יצאה בת קול ואמרה אם הבנים שמחה. ודוחק לומר שהייתה יראה שלא יתעללו בה ויענו אותה.

³⁷ בגיטין (נו ע"ב) לא מוזכר שמה, אלא כתוב: "אישה ושבעה בניה". במדרש (איכה רבה, בובר, פרשה א ד"ה מעשה במרים) מובא שמה: "מעשה במרים בת תנחום שנישבת היא ושבעה בניה עמה"; מדרש (איכה רבה, וילנא, פרשה א סימן נ): "מעשה במרים בת נחתום".

³⁸ תהילים (מד, כג).
³⁹ בדברים אלו יש הצדקה למעשיה של האישה, אך יש לציין למדרש (איכה רבה, וילנא, פרשה א סימן נ): "לאחר ימים נשתטית אותה האישה ונפלה מן הגג ומתה"; מדרש (איכה רבה, בובר, פרשה א ד"ה מעשה במרים): "לאחר ימים נשתטית האישה ההיא, ועלתה לראש הגג והשליכה עצמה ומתה". ראו: מתנות כהונה (שם): "נעשית שוטה וחסרת דעת. ופליג אתלמודא דידן... דהתם איתא שבדעת שלימה עשתה זאת". כ"כ עץ יוסף (שם). כעין זה ראו את ביאורו של היעבץ (כתובות קג ע"ב ד"ה שם ההוא) למקרה התאבדותו של הכובס: "ושמא מרוב צערו יצא מדעתו ונפל, ולא הפיל עצמו בכוונה". מדברים אלו נראה שאין כל אפשרות ללמוד וליישם את מעשיה את האישה שעלתה לגג ונפלה, שכן מעשיה היו מחוסר דעת. אך ראו את הגרסה בתנא דבי אליהו רבה (איש שלום, פרשה כח): "מיד נשתטחה ועלתה לגג ונפלה ומתה".

⁴⁰ ראו: יעבץ (גיטין נו ע"ב ד"ה שם זו): "מעשה זה אירע בפני אנטיוכוס". השוו לתנא דבי אליהו רבה (איש שלום, פרשה כח): "מזמור לאסף, בא אדריינוס קיסר ותפש אישה אלמנה ושמה מרים בת תנחום ושבעה בניה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4.2 התאבדות מחשש להמרת דת

לשיטה זו, האישה התאבדה מחמת החשש שמא הקיסר ידרוש ממנה לעבוד עבודה זרה ולהמיר דתה, עילה לגיטימית הלכתית, שכן על עבירת עבודה זרה נאמר שיהרג ואל יעבור⁴¹ -

מאירי (גיטין נז ע"ב):

מה שסיפר במרים ושבעה בניה שכולם מסרו עצמן להריגה שלא לעבוד עבודה זרה, ומה שאמר אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה, פירושו שלא יביאנה לכך גם כן.

« לשיטה זו נראה שאין היתר להתאבד מחמת צער וייסורים בלבד, אלא רק מחמת חשש לעבירה על דת, כאיסור עבודה זרה.

ה. התאבדות להצלת רבים

~ את הראיה שהביא בשו"ת בשמים ראש מדברי המדרש אודות צדקיהו המלך שהיה לו להתאבד, דחה הרב שלמה קלוגר בטענה שהסיבה שהיה מותר לו להתאבד היא כדי להציל את בניו ממוות -

שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי ח"ב סימן רב):

וגם מה שהביא ראיה מצדקיה לאו ראיה הוא. חדא, דאין למידן הלכה מפי דרש ואגדה. ועוד, התם שפיר היה מותר כיון ששחטו בניו רק כדי לנקר א"כ אם היה ממת עצמו היה בניו נשארין חיון, א"כ מסירת נפשו היה נמשך ממנו הצלת נפשות. לכך כל כהאי גוונא באמת לא היה נחשב מאבד עצמו לדעת.

אבל כל שלא יומשך מזה הצלת נפשות או קידוש השם מבורר רק ברצונו תלוי הדבר, ודאי הוי בכלל מאבד עצמו לדעת ואין לו חלק לעולם הבא ואין מעסקין עמו בכל דבר.

« מדבריו נלמד, שמותר לו לאדם להתאבד כדי להציל אנשים רבים, כשם שהיה מותר לחזקיהו להתאבד כדי להציל כמה נפשות.⁴²

~ התאבדות שאול וחיילי צה"ל כדי לא לגלות סודות מדינה

לדעת הרב שלמה לוריא, היתר ההתאבדות של שאול המלך נובע ממעשה הצלה של ישראל, שמא ירצו לנקום נקמתו וימותו מהם עם רב -

⁴¹ כ"כ: **מהר"ל** (חידושי אגדות, גיטין נז ע"ב ד"ה אף היא): "ותימה, למה המיתה עצמה בחינם. ויש לומר, שרצו גם כן לכופה לעבודה זרה".

⁴² על עשיית עבירות חמורות להצלת רבים או כלל ישראל, ראו לעיל בשיעור ו: 'עבירות חמורות להצלת כלל ישראל'.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ים של שלמה (בבא קמא פרק ח סימן נט) :

ומכל-מקום, אם מתיירא שלא יענו אותו על יהודים אחרים ויאבדו ח"ו כמה נפשות מישראל. כמו שיש מקצת מושלים על דבר שקר, שמעניין יהודי אחד על הכלל ואחד יאבד בעו"ה הרבה, מותר להרוג בעצמו. ואולי שאול ע"ה כיון על זה שנפל על חרבו, שסבר אם יפול חי בידם יתעללו בו, ויענו אותו ומסתמא בני ישראל לא יכולים לראות ולשמוע בצרת המלך, ולא יעמדו על נפשם מלנקום נקמתו ולהצילו ויפלו כמה רבבות מישראל... ולפיקוח נפש אחרים מותר לחבול בעצמו.

« התאבדות שבוי בכלא אויב כדי לא לגלות סודות המדינה⁴³ »

לאור דברי הים של שלמה המצדד בהתאבדות למטרת הצלת כלל ישראל, התיר הרב יהודה גרשוני לחייל יהודי השבוי בכלא אויב להתאבד כדי לא למסור סודות המדינה, כאשר הנימוק ההלכתי לכך הוא הצלת כלל ישראל -

קול צופיך (עמוד רטז-רכ) :

נשאלתי... בנוגע לבן ישראל שנמצא בבית הסוהר בארצות ערב באשמת ריגול ונגמר דינו למיתה ויש חשש גדול שמחמת עינויים כבדים יגלה סודות המסכנים את מדינת ישראל והציבור הישראלי, והוא מבקש שיכניסו לו בבית הסוהר כדורי רעל בסתר לשים קץ לחייו - אם מותר להושיט לו כדורי רעל בכדי שיאבד את עצמו לדעת או לא...
הים של שלמה... הנה מפורש, כי במקום שיש חשש שיסכן רבים מותר להרוג את עצמו ואין זה מאבד עצמו לדעת, כמו שאול המלך.
והוא-הדין בנידון דידן, כיון שלא יעמוד ביסורים ויגלה סודות ויסכן רבים מבני ישראל מותר לו לאבד עצמו לדעת וממילא מותר לאחד מישראל למסור לו כדורי רעל בכדי שיאבד עצמו ולא יסכן את הציבור בזה.⁴⁴

⁴³ יתכן ומדובר על המקרה של אורי אילן, שנפל בשבי הסורי בעת 'מבצע צרצרי' של החזרת מתקן ציתות לקו טלפון בשטח סוריה, סמוך לתל פאחר לא הרחק מקיבוץ דן. אורי התאבד בכלא הסורי, בתאריך י"ט טבת תשט"ו. לאחר השבת גופתו ארצה, נמצאו פתקים שונים שהחביא בגופו, כאשר באחד מהם היה מנוקב בצורת אותיות המילים 'לא בגדתי, התאבדתי'.

⁴⁴ ראו כן בדברי **הרב שלמה גורן** (תורת השבת והמועד, עמוד 404 אות ד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. התאבדות למטרת תשובה וכפרה

1. המתירים

יש הסוברים שאם אדם מתאבד לצורך תשובה על מעשיו, הוא אינו כלול בגדר מתאבד.⁴⁵

~ שאול המלך

מדרש (ילקוט שמעוני שמואל א רמז קמא):

שמואל נתנבא בחייו ולאחר מיתתו, שאמר שמואל לשאול אם אתה שומע לעצתי ליפול בחרב תהא מיתתך כפרה עליך, ויהא גורלך עימי במקום שאני שרוי שם. ושמע שאול לעצתו ונהרג הוא ובניו עימו, שיהא חלקו עם שמואל הנביא שנאמר עימי עמי במחיצתי.

~ בקידושין מבואר שרבי חייא בר אשי נכנס לתוך תנור כדי להרוג את עצמו⁴⁶ כדי לכפר על מעשיו

בבלי קידושין (פא ע"ב):

רבי חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן דהוה נפל לאפיה, הוה אמר: הרחמן יצילנו מיצר הרע. יומא חד שמעתינהו דביתהו, אמרה: מכדי הא כמה שני דפריש ליה מינאי, מאי טעמא קאמר הכי? יומא חדא הוה קא גריס בגינתיה, קשטה נפשה חלפה ותנייה קמיה. אמר לה: מאן את? אמרה: אנא חרותא דהדרי מיומא, תבעה, אמרה ליה: אייתי ניהליה להך רומנא דריש צוציתא, שוור אזל אתייה ניהלה. כי אתא לביתיה, הוה קא שגרא דביתהו תנורא, סליק וקא יתיב בגויה. אמרה ליה: מאי האי? אמר לה: הכי והכי הוה מעשה, אמרה ליה: אנא הואי. לא אשגח בה, עד דיהבה ליה סימני, אמר לה: אנא מיהא לאיסורא איכווני. כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה, עד שמת באותה מיתה.

הגהות הרד"ל (שם ד"ה שם סליק):

סליק ויתיב בגויה, פירש רש"י להמית את עצמו. ומשום שלשם כפרה היה עושה כן, לא הוי מאבד עצמו לדעת.

⁴⁵ כ"כ: **שו"ת בית אפרים** (יו"ד סימן עו ד"ה ועוד י"ל); **שו"ת אבן השוהם** (סימן מד); **פתחי תשובה** (יו"ד סימן שמה ס"ק ב) בשם שו"ת אבן השוהם; **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"א סימן מג): "אם יש איסור לקלקל עובר בבטן אמו שזינתה, בין פנויה בין אשת איש". ובדבריו הוא מצדד בהתאבדותה של האישה עצמה שזינתה והרתה, מחמת תשובה וכפרה למעשיה: "כי נלע"ד ג"כ פשוט שאפילו היא בעצמה אף שלא נגמר דינה להריגה מחמת שאין דבר זה בדינו עכשיו, אעפ"כ אינה בכלל ואת דמכם לנפשותיכם אדרוש ואינה נענשת אם המיתה ואיבדה עצמה לדעת... ואדרבא נראה שזכות הוא לה, וכמה מעשיות בש"ס ומדרשות יוכיחו... שסיפרו מבעלי תשובה שדנו דין הריגה בעצמן וקילסום שזכו לחיי העולם הבא"; **חסד לאלפים** (יו"ד מסימן שמא עד שנ סעיף ז): "שהרג עצמו משום תשובה... מתאבלים עליו... ולא מיקרי מאבד עצמו לדעת".

⁴⁶ **רש"י** (קידושין פא ע"ב ד"ה קא יתיב): "קא יתיב בגויה להמית את עצמו"

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ יקום איש צרורות

בדברי המדרש (בראשית רבה פרשה סה, כב) מובא סיפור אודות יקום איש צרורות שהיה בן אחותו של רבי יוסי בן יועזר. הוא היה הכהן הגדול המתיוון אלקימוס, שעשה שפטים בחסידים ולא חס גם על רבי יוסי בן יועזר והוליכו לצליבה. בדרך הם דיברו בניהם, ורבי יוסי שכנע אותו לשוב בתשובה. ואכן, יקום הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין. הוא הביא קורה נעצה בארץ וקשר בה נימא, וערך העצים, והקיפן גדר של אבנים ועשה מדורה לפניה, ונעץ את החרב באמצע, והצית אש תחת העצים מתחת האבנים, ונתלה בקורה ונחנק, קדמתו האש, נפסקה הנימה, נפל לאש, קדמתו חרב, ונפל עליו גדר, ונשרף. נתנמנם רבי יוסי בן יועזר איש צרידה וראה את מיטתו של יקום איש צרורות פרוחה באוויר. אמר, בשעה קלה קדמני זה לגן עדן.

שו"ת מהר"י ווייל (סימן קיד):

כיון שמסר עצמו למיתה כמו שכתבת שאמר לו מאן דהוא תלך לחוץ מן החירות ומסור עצמך כדי שיהא לך כפרה וכן עשה. וכיון שמסר עצמו למיתה כדי שיהא לו כפרה, ודאי יש לו כפרה. וכהאי גוונא מייתי עובדא בבראשית רבה, בנו של יוסף בן יועזר שלא נהג כשורה ועשה בעצמו ארבע מיתות בית-דין, יצתה בת קול ואמרה מזומן לחיי העולם הבא.

~ הכובס

בבלי כתובות (קג ע"ב):

ההוא יומא דאשכבתיה דרבי, נפקא בת קלא ואמרה כל דהוה באשכבתיה דרבי מזומן הוא לחיי העולם הבא. ההוא כובס כל יומא הוה אתי קמיה, ההוא יומא לא אתא. כיון דשמע הכי, סליק לאיגרא ונפל לארעא ומית. יצתה בת קול ואמרה: אף ההוא כובס מזומן הוא לחיי העולם הבא.

המהרי"ט מביא את המעשה שמובא בירושלמי (כתובות פי"ב ה"ג), שם מתואר שמותו של רבי יהודה הנשיא היה בערב שבת, וכדי שלא יתעצלו בהספדו העמיד הקב"ה את השמש שלא תשקע. לאחר שחזרו כל אחד לביתו, הדליקו נרות שבת. אך באותו הזמן, שהיה בוקר, קרא התרנגול, והבינו האנשים שהם חיללו שבת. על כך יצאה בת קול ואמרה שמי שהיה בהספד של רבי יהודה הנשיא מזומן לחיי עולם הבא, ונמצא שלא חילל שבת, חוץ מהכובס שחילל שבת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לאור זאת, טוען המהרי"ט שהתאבדותו של הכובס נבעה מכפרה על עוון חילול שבת⁴⁷ -

חידושי המהרי"ט (שם ד"ה סליק):

תימא, היאך חבל בעצמו והלא אפילו בשעת מיתה אמרו מוטב שיטלנה מי שנטלה ולא יחבול בעצמו, והאיך אמר לו שמזומן לעולם הבא... ובירושלמי... וזה העני ראה בדעתו שחילל שבת שלא במקום מצווה דרבי, וקיים סקילה בעצמו דמחלל שבת ונרצה לו לכפר עליו.

~ צדקיהו

הרב שלמה קלוגר מסביר בכך את טענת המדרש שהביע אפשרות שצדקיהו המלך יתאבד, משום כפרה על עונו בחורבן המקדש -

מדרש (איכה רבה, פרשה א אות נא):

על אלה אני בוכיה... רבי יהודה אומר, על סילוק דעת ועל סילוק שכינה. אפשר שהיה צדקיהו רואה אחרים שהיו מנקרין את עיניו ולא היה לו דעת להטיח את ראשו בכותל עד שיצאת נשמתו, אלא גרם לבניו שיהרגו לפניו, אלא על אותו שעה נאמר יאבד לב המלך ולב השרים.

שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה תליתאי ח"ב סימן רב):

גם יש לומר בצדקיהו כיון שראה שהגדיל עונו כל כך שנחרב הבית על ידו, א"כ היה לו לעשות כן דרך תשובה וכמו שעשה רבי אליעזר בן דורדייא וגיסו של רבי יוסי, והני ודאי קדושים הם.

⁴⁷ כ"כ: **שיטה מקובצת** (כתובות קג ע"ב ד"ה ביממא): "וגרסינן בירושלמי... והשתא ניחא שהרג הכובס את עצמו מדעת משום דחילל שבת ולא נתעסק בהספידו, ולהכי סליק לאיגרא ונפל לאגמא ומית דהיינו סקילה כדין המחלל שבת. וכן שמעתי מפי הרב קלונימוס ז"ל בירושלים ת"י"; הובאו הדברים בשם השיטה מקובצת בשו"ת **רב פעלים** (ח"ב סוד ישרים סימן ד ד"ה ומצינו דוגמה). הסבר זה, שמדובר על התאבדות למטרת כפרה, מובא גם **בקרנן העדה** (כתובות פ"ב ה"ג ד"ה נפקת): "יצאה בת קול אפילו האי כובס מזומן לחיי עולם הבא שעונו נתכפר"; **הגהות הרד"ל** (קידושין פא ע"ב ד"ה שם סליק) הביא את דברי השיטה מקובצת והמהרי"ט; **גליוני הש"ס** (כתובות קג ע"ב ד"ה סליק): "איך הותר לו לאבד עצמו לדעת... ועיין שו"ת מהרי"י ווייל (סימן קיד)... כיון שמשסר עצמו למיתה כדי שיהא לו כפרה ודאי יש לו כפרה". ביאור שונה כתב **היעבץ** (כתובות קג ע"ב ד"ה שם ההוא): "ושמא מרוב צערו יצא מדעתו ונפל, ולא הפיל עצמו בכוונה". ביחס לביאור זה, ראו לעיל בהערה 39 אודות האישה שנפלה מהגג לאחר הריגת בניה, מדברי המדרש.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« לאור מקורות אלו, כתב הרב יעקב ריישר, שאדם המתאבד למטרת עשיית תשובה על מעשיו, והדבר מוכח כן, אין לו גדר של מתאבד -

שו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן קיא):

על דבר אחד שנכשל באיסור אשת איש וקיבל על עצמו מכוח תשובה דין ארבע מיתות בית-דין להטביע עצמו בנהר שהוא חנק, אי הוי כדין מאבד עצמו לדעת, או נימא כיון דעושה משום תשובה הוה ליה כדין מת על מיטתו...

יש להביא ראיה דכל כהאי גוונא לא מקרי מאבד עצמו לדעת, מהא דאיתא סוף **קידושין** (פא ע"ב) רבי חייה בר אשי הוי רגיל כל עידן דנפל על אפיה הוי אמר הרחמן יצילני מיצר הרע... כי אתא לביתו הוי כשגרא דביתהו תנורא סליק וקיתיב בגויה... הרי להדיא דמשום תשובה מותר להביא על עצמו מיתה ממש.

ואל תשיבינו דא"כ למה אמרו המאבד עצמו לדעת אין מתעסקין עימו לכל דבר, דלמא עביד משום תשובה, אי משום הא לא איריא דמן הסתם לא אמרינן שעשו משום תשובה, אבל היכי דידיעין שעשה משום תשובה ודאי דאין בו משום איבוד עצמו לדעת...

מכל-מקום יהיה איך שיהיה מוכח משי"ס דקידושין דלעיל דלא הוי בכלל מאבד עצמו לדעת, וכן מוכח ב**בראשית רבה**... גבי יקום איש צרורות שקיים בעצמו ארבע מיתות בית-דין, ואמר עליו רבי יוסי איש צרידה בשעה קלה קדמני זה לן עדן...

ועיין ב**חידושי מהר"י טראני** לכתובות שכתב דהאי כובס ג"כ עביד כן משום תשובה לקבל עליו דין שמיים סקילה על שחילל שבת.⁴⁸

• דעת רבי יהודה החסיד

לדעת רבי יהודה החסיד מותר לאדם להתאבד לצורך תשובה על מעשיו

~ **שו"ת רבי יהודה החסיד בענייני תשובה** :

שאלה - אם ימית אדם עצמו עבור עוונותיו, אם עובר על זה אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש?

תשובה - דטוב הוא לאדם אם ימית עצמו עבור עוונותיו, שכך מצינו ברבי אליעזר בן דורדיא שהמית עצמו עבור עוונותיו ויצאה בת קול ואמרה אשריך וכו'.

וגם מצינו בבראשית רבה בבן אחותו של רבי יוסי בן יועזר שהמית עצמו בהרבה מיתות ונחשב לו לזכות.⁴⁹

⁴⁸ ציין לדבריו **רבי עקיבא איגר** (שו"ע יו"ד סימן שמה סעיף א): "ואם עושה כן מחמת תשובה, עיין תשובת שבות יעקב".
⁴⁹ בתוך: **ספר הזכרון לרב שמואל ברוך ורנר** (עמוד רב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ בדברי הסמ"ק מתואר שתלמידי רבי יהודה החסיד הלכו בדרך מסוכנת וניצלו מסכנה באמצעות הזכרת שם ה'. רבי יהודה החסיד אמר להם, שככפרה על מעשה זה שלא היה נח בעיניו, עליהם לשוב באותה הדרך בה הלכו ולהסתכן, והם נהרגו בדרכם זו⁵⁰ -

סמ"ק (מצווה ג) :

רבינו יהודה חסיד שהזהיר לתלמידיו שלא לילך לחופה מפני לסטים שבדרך והלכו ובטחו במה שידעו להזכיר את השם. הלכו והזכירו וניצלו.
בחזרה אמר להם, איבדתם העולם הבא אם לא תשובו בלא שום הזכרת השם ותמסרו נפשכם להריגה, והלכו ונהרגו.

2. האוסרים

יש הסוברים שאסור לאדם ליטול את נפשו גם במקרה שמטרתו היא לכפרה על עוונותיו⁵¹

~ על המעשה שהובא במדרש אודות יקום איש צרורות שקיים בעצמו דין ארבע מיתות, כתב הרב שמואל יפה אשכנזי, שאין ללמוד מכך להתיר התאבדות מחמת תשובה וכפרה למי שהתחייב מיתה. וממה שהוא והכובס במיתתו של רבי יהודה הנשיא זכו לעולם הבא, אין ללמוד על לגיטימיות הלכתית לכך, משום שיתכן והם עשו זאת מחמת הצער ללא ידיעת הדין -

יפה תואר (בראשית פרשה סה סימן כב ד"ה הלך) :

נראה לי, שאף מי שחייב מיתה אינו רשאי להמית את עצמו, דלא יצא מכלל ואך את דמכם לנפשותכם אדרוש, ויניח הדבר ביד ה'.
ומכאן גם מה דהובא... מההוא כובס שהפיל עצמו מן הגג, ומדברי אלעזר בן דורדיא ששם פניו בין ברכיו עד שיצתה נשמתו... וזכו לעולם הבא, אין ראייה, כי אולי מרוב עגמת נפש על חטאתם לא דקדקו. או לא ידעו בדין ובחרו מוות מחיים, וזכו לעולם הבא מפני תוקף תשובתם, שהם טועים בעניין מיתתם.⁵²

⁵⁰ הקשה **תשב"ץ** (ברכות ה ע"ב), הרי איסור גמור ללכת למקום שיש בו סכנה כזו, ואם כן לא רק שאין זו תשובה על חטאם מה שהלכו לשם שנית אלא שיש בזה איסור גמור שמסרו נפשם להריגה בשביל כך. ויישב, כיון שעיקר התשובה היא שיבוא אותו מעשה לידו ויתגבר על עצמו שלא לחטוא עוד, לכן לא הייתה להם ברירה אלא ללכת שוב לאותו המקום כדי שיעמדו באותו ניסיון שלא עמדו בו מתחילה.

⁵¹ **שו"ת מחנה חיים** (ח"ג אבהע"ז סימן ע ד"ה והבאתי): "והבאתי אז ראייה דאין בעל עבירה מחויב להמית את עצמו וגם שאין רשאי להמית את עצמו, דא"כ איך משכחת דין המאבד עצמו לדעת שאין מתאבלין ואין קורעין עליו... נימא שידע בנפשו שעבר עבירה שהיה חייב מיתה ועשה תשובה והמית את עצמו ונחזיקהו שמת כדת וכדין. אלא פשיטא דלא משכחת דין זה כלל שיהיה רשאי לאדם להמית את עצמו אעפ"י שחטא לה'. א"כ יש לומר... השתא עבר עבירה מלומר שכבר עבר עבירה ועכשיו עשה תשובה, טוב לומר שעכשיו איבד חזקת כשרותו".

⁵² **בשו"ת שבות יעקב** (ח"ב סימן קיא) הביא את דבריו וחלק עליו: "אכן כל דבריו לא נראים לי, דמה שכתב בפשיטות דאף מי שחייב מיתה אינו רשאי להמית את עצמו, זה ודאי אינו דבעשה כן משום תשובה ודאי לא יחשב בכלל מאבד עצמו לדעת". **בשו"ת זרע אמת** (ח"א סימן פט ד"ה ואע"פ שזה) צידד בדברי היפה תואר ודחה את דברי השבות יעקב: "ואני אומר, דשרי ליה מריה ולא נתאזר כזאת בישראל דהדבר פשוט דיפה כתב היפה תואר, וודאי אם בא לשאול אומרים לו דאם יעשה כן הרי הוא מתחייב בנפשו, וכמו שאמרו גבי רבי חנינא בן תרדיון... מוטב שיטלנה מי שנתנה ולא יחבול

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ בספר חסידים מובא שאדם שחייב מיתת בית-דין לא ילך במקום סכנה שמא יפול וימות. הרב רחמים ניסים יצחק פלאגי כתב שמשמע מדברים אלו שאסור לאדם להתאבד ולהסתכן כדי לכפר על חטאיו, כדעת היפה תואר הנ"ל -

ספר חסידים (סימן תרעח):

מי שחייב סקילה לא ילך במקום חיות ולא על גגות פן יפול. ומי שחטא בדבר שיש בו חנק אפילו בשגגה לא ירחוץ בנהר ולא ירגיל עצמו בספינה וכן מכל דבר יזהר מכיוצא בו.

יפה ללב (ח"ג יו"ד סימן שמה אות ח):

ומסתמיות דבריו משמע אפילו אם מכוון להמית עצמו לכפרה שיהא חיה דורסתו ויפול מן הגג ויטבע בנהר, אסור. וזה נראה כהרב יפה תואר.

ז. התאבדות למניעה מעבירה

יש שכתבו שאדם הנוטל את נפשו כדי להינצל מעבירה, אין לו גדר של מתאבד, ואף חייב לעשות כן כדי לא לעבור עבירה

~ **בבלי קידושין (מ ע"א):**

גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו, כגון רבי צדוק וחביריו. רבי צדוק תבעתיה ההיא מטרוניתא, אמר לה: חלש לי ליבאי ולא מצינא, איכא מידי למיכל? אמרה ליה: איכא דבר טמא, אמר לה: מאי נפקא מינה דעביד הא אכול הא. שגרת תנורא קא מנחא ליה, סליק ויתיב בגויה...

רב כהנא הוה קמזבין דיקולי, תבעתיה ההיא מטרוניתא, אמר לה: איזיל איקשיט נפשאי. סליק וקנפיל מאיגרא לארעא.

הגהות הרד"ל (קידושין פא ע"ב ד"ה שם סליק):

ובהני עובדי דרבי צדוק ורב כהנא... שם יש לומר בפשיטות טפי, דלהינצל שלא יעברו העבירה עשו כן וחייבין, אפשר מדינא למימסר נפשיה ולא לעבור.⁵³

בעצמו". מכל-מקום, כתב החיד"א **בשם הגדולים** (מערכת גדולים אות י-יז רבינו יהודה בן הרא"ש): "ומיהו אחד הרואה בעיניו יראה דיש מקום לסברת מהר"ש יפה ויש להליץ בעדו. ומכל-מקום נראה, דאף לדעת מהר"ש יפה דהוא בכלל אף את דמכם היינו איסורא לחוד אבל אינו בכלל מאבד עצמו לדעת שאין מתאבלין עליו".⁵³ כ"כ: **שו"ת בית אפרים** (יו"ד סימן עו): "וכעובדא דרבי צדוק ורב כהנא בסוף פרק קמא דקידושין, דתבעתיה מטרוניתא וסליק לאיגרא ונפל לארעא, כדי להינצל מעבירה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ בגמרא מבואר שמוטל על אדם לעשות כל שביכולתו להימנע מהלבנת פני חברו ברבים, ואפילו אם הוא נדרש למסור את עצמו למיתה בשל כך, היינו להפיל עצמו לתוך כבשן האש. הסיבה לחומרה זו היא משום שדומה הלבנת פנים לרציחה.⁵⁴

אך עלינו לשאול, האם מדובר על הוראה מעשית, ובכך איסור הלבנת פני חברו ברבים הוא בכלל אחת מהעבירות החמורות עליהן נאמר ייהרג ואל יעבור, או שמא מדובר על 'דרך הערה' בלבד שאינה הוראה מעשית?⁵⁵

בשאלה זו נחלקו הראשונים, והיא יכולה ללמד על הנידון שלנו, האם אדם שמתאבד כדי להימנע מעבירה חמורה, יש לו דין מתאבד או לא?

בבלי (ברכות מג ע"ב; סוטה י ע"ב):

נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מנלן מתמר, שנאמר: היא מוצאת וגו'.

⁵⁴ **בבא מציעא** (נח ע"ב): "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים. אמר ליה: שפיר קא אמרת, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חורא"; **ספר חסידים** (סימן נד): "איזו היא רציחה שאינה ניכרת לעיניים והעונש גדול מאוד... הוא הבושה המבייש פני חברו ברבים".

⁵⁵ ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז ד"ה ומידי דברי): "אבל מכל-מקום צריך עיון מאי טעמא לא יהא מותר לחלל שבת כדי למנוע הלבנת פנים. ולכאורה הוא קל וחומר, ומה אם מותר לחלל שבת כדי להציל אדם ממייתה כל שכן דשרי להציל מהלבנת פנים דחומר יותר משריפת שלוש נפשות בכבשן האש... וכל שכן במי שרודף אחר חברו לבזותו ולהלבין פניו ברבים בעלילות של שקרים וכזבים". כמו כן, ההשכלה מכך היא בשאלה האם כהן שבייש את חברו ברבים יכול להמשיך לשאת כפיו בברכת כהנים, הרי נפסק **בשולחן ערוך** (או"ח סימן קכח סעיף לה): "כהן שהרג את הנפש... לא ישא את כפיו", האם ביוש חברו ברבים הוא כדין רציחה או לא? הפוסקים נחלקו בכך. לדעת **הרב נתן חיים איינפלד** (מנחת נתן, עמוד שו-שח) הוא אינו נושא את כפיו כדין רוצח: "נתעוררתי לזה ע"י מעשה שראיתי בימים אלו בבית הכנסת באחד שרמז לשליח ציבור באצבעו שלא ירוץ וימהר כ"כ... ואחר התפילה התנפל עליו אחד שהוא כהן הדיוט וחרפו וגידפו ברבים לעיני כל המתפללים בצעקות גדולות... ולכאורה פשוט הוא שכהן כזה אסור לו לעלות לדוכן לשיטות הנ"ל שמלבין פני חברו ברבים דינו כרוצח ממש". אך **בשו"ת שבט הלוי** (ח"ח סימן קעב) חלק על דבריו: "וכל זה לא שייך במלבין פני חברו דלא הרגו בידיו, ולומר כיון דהרגו בפיו לא יברך ברכת כהנים בפיו, מנא לן חידוש כזה". ראו בעניין זה גם: **שו"ת להורות נתן** (ח"ח סימן ב). להרחבה, ראו עוד: **שו"ת יביע אומר** (ח"ו יו"ד סימן יג אות יב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• יש הסוברים שאיסור הלבנת פנים נכלל בכלל העבירות החמורות, כאיסור רציחה, ויאמר בו הדין ייהרג ואל יעבור⁵⁶ -

תוספות (סוטה י ע"ב ד"ה נוח לו):

ונראה האי דלא חשיב ליה בהדי שלוש עבירות שאין⁵⁷ עומדים בפני פיקוח נפש, עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה ולא נקט אלא עבירות המפורשות.

רבנו יונה (שערי תשובה, שער ג אות קלט):

והנה אבק הרציחה הלבנת פנים, כי פניו יחווירו ונס מראה האודם, ודומה אל הרציחה... והשנית, כי צער ההלבנה מר ממוות, על כן אמרו רבותינו ז"ל (בבא מציעא נט ע"א) לעולם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולא אמרו כן בשאר עבירות חמורות, אכן דמו אבק הרציחה אל הרציחה, וכמו שאמרו (סנהדרין עד ע"א) כי יהרג ולא ירצח. ודומה לזה אמרו שיפיל עצמו לכבשן האש ולא ילבין פני חברו ברבים. ולמדו זה מענין תמר, שנאמר היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה, הנה כי אע"פ שהוציאה לשרף, לא גילתה כי הייתה הרה מיהודה, שלא להלבין פניו.

• לדעת המאירי, מדובר על דמיון בלבד שלא ניתן ללמוד ממנו הלכה למעשה,⁵⁸ אלא הוא מעיד על חומרת העבירה בלבד -

מאירי (סוטה י ע"ב ד"ה לעולם):

לעולם יזהר אדם שלא להלבין פני חברו ברבים, דרך הערה אמרו נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, מנלן מתמר שנאמר היא מוצאת.

⁵⁶ כ"כ: **הרב חזקיה די סילוח** (מים חיים, הלי יסודי התורה פ"ה ה"ב) כהוספה לדברי הרמב"ם שכתב: "שלוש עבירות אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג, ייהרג ואל יעבור", שיש להוסיף גם איסור הלבנת פני חברו ברבים: "נכתב בצידו וכן הלבנת פנים, כדאמרינן... נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. וכבר כתבו התוספות... דהא דלא חשיב לה בהנהו שלוש עבירות משום שאינה מפורשת בתורה ולא נקט אלא עבירות המפורשות"; **הרשב"ץ** (מגן אבות, אבות פ"ג מ"א): "כן תולדות רציחה, שהיא ביהרג ואל יעבור, היא ההלבנה. והחמירו בה יותר מהרציחה, שהרוצח יש לו חלק לעולם הבא, והמלבין אין לו חלק לעולם הבא". לאור זאת כתב **שו"ת בנין ציון** (סימן קעב) שאסור לאדם להציל את עצמו ממיתה ע"י כך שיבייש את חברו, כשם אסור לעשות כן בענין רציחה: "ועתה באתי לחקור עוד בענין קרוב לזה, אם מותר להציל עצמו ממיתה ע"י שמבייש לחברו... דאם יכול להציל עצמו ממיתה ע"י שיבייש גדול או קטן דמרגיש בבושה בפני שני ישראלים, חייב למסור עצמו למיתה ולא יביישו... ומכל זה לא ראיתי מבואר בפוסקים". השו"ב לדבריו **בקובץ הנאמן** (שנה ט, עמוד 4-5) תחת הכותרת 'חקירה בדין בושות פיקוח נפש'.

⁵⁷ ראו **רש"י** (סוטה י ע"ב) שהגיה בתוספות: "בהדי ג' עבירות שעומדים בפני פיקוח נפש, כן נראה דצריך לומר".
⁵⁸ ראו: **שו"ת חכם צבי** (סימן עז ד"ה ודברים) שכתב להוכיח בענין אחר, שכי' הדמיון אינה השוואה גמורה; **הרב חיים שמואלביץ** (שיחות מוסר, תשל"ב מאמר לו), שהגמרא באה להשיענו שכדאי הוא לאדם לעשות כן אף בלא שהתחייב בכך, שהרי מעשה תמר שזהו המקור לדין זה היה קודם מתן תורה ועדיין לא הצטוו על המצוות.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

מאירי (ברכות מג ע"ב ד"ה לעולם):

לעולם יזהר אדם שלא ילבין פני חברו ברבים - דרך צחות אמרו נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים.

סיכום

בדברי ערוך השולחן נערך סיכום של הדינים -

ערוך השולחן (יו"ד סימן שמה סעיף ה):

כללו של דבר, במאבד עצמו לדעת תלינן בכל איזה תלייה כל שהוא, כגון לתלות ביראה או בצער או שיצא מדעתו או שסבור היה שזה מצווה לבלי להיכשל בעברות אחרות וכיוצא באלו הדברים, מפני שזהו באמת דבר רחוק שאדם יעשה נבלה כזו בדעת צלולה. צא ולמד משאול הצדיק שנפל על חרבו לבלי יתעללו בו הפלישתים, וכיוצא בזה מקרי אנוס.

ח. יסוד המחלוקת

כפי שראינו עד כה, לפנינו מחלוקת שונות בסיבות ההיתר לאדם להתאבד או לא להגדירו כך, כאשר ניתן לומר שלפנינו שתי גישות - האחת אוסרת לאדם ליטול את נפשו בכל סיטואציה שבה הוא נמצא, גם אם מדובר על ייסורים קשים, סבל וצער ואף חשש להמרת דת. ואילו הגישה השנייה מצדדת באפשרות התאבדות במצבים אלו. עלינו להבין את שורש הוויכוח בין הגישות, ונראה שהוא תלוי ומבוסס על שתי הנחות יסוד התלויות זו בזו - על המקור לאיסור איבוד עצמי ושאלת בעלות האדם על גופו⁵⁹

1. איסור רציחה

המקור לאיסור להתאבד הוא מאיסור רציחה, איסור עליו מצוה האדם ביחס לחברו והוא-הדין ביחס לעצמו, היינו שאסור לו לרצוח את עצמו

פסיקתא רבתי (פיסקא כד): "לא תרצח - לא תרצח".

בית מאיר (יו"ד סימן רטו סעיף ה): "דוודאי במיתת עצמו הוא מוזהר בלאו דלא תרצח".⁶⁰

⁵⁹ בשאלת הבעלות של האדם על גופו, ראו את המחלוקת בין הרב שלמה יוסף זיון (לאור ההלכה, משפט שיילוק לפי ההלכה, עמוד שי-שלה) לרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן טז) אודות היחס למחזה של ויליאם שייקספיר, 'הסוחר מוונציה', שעיקר המחלוקת בניהם היא בשאלה זו.

⁶⁰ ראו גם: שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שכו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. איסור חבלה

המקור לאיסור להתאבד הוא מאיסור שפיכות דמים שעניינו איסור חבלה בהשחתת הגוף.⁶⁵ לשיטה זו ניתן לומר, שאכן האדם הוא בעלים על גופו, אלא שהוא אינו רשאי לחבול בגופו משום שיש עימו שותף בגופו, הקב"ה.⁶⁶

~ איסור שפיכות דמים

אחד המקורות לאיסור התאבדות מופיע בדרשת חז"ל מדברי התורה 'וְאָף אֶת דַּמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ', שמדובר על אדם הנוטל את נפשו שעובר על איסור שפיכות דמים⁶⁷ -

בראשית (ט, ה-ו):

וְאָף אֶת דַּמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ מִיָּד כָּל חַיָּה אֶדְרֹשְׁנָהּ וּמִיָּד הָאָדָם מִיָּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם. שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בַצֵּלִים אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם. רש"י (שם): "אע"פ שהתירי לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו".⁶⁸

~ הרמב"ם הביא מקור זה לאיסור התאבדות -

רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"ב ה"ב-ה"ג):

וכן ההורג את עצמו... שופך דמים הוא ועוון הריגה בידו וחייב מיתה לשמיים...

דהיא הפקר, משא"כ באבדת נפשו דהוא אינו שלו רק נפשו קנויה לשמיים; "רש"י הירש (שמות כא, כב): "הרוצח הממית את עצמו בידו, דינו כדין המאבד את עצמו לדעת. החיים והמוות ביד אלוהים לבדו, ובמקרים מיוחדים ביד הציבור שהתורה ייפתה את כוחו לגבי מקרים אלה". בדברי **חובות הלבבות** (שער ד שער הביטחון פרק ד) מבואר שגוף האדם הוא פיקדון השייך להקב"ה ולכן אסור לו להתאבד: "מי שהמית את עצמו יהיה עונשו גדול בלי ספק, מפני שמשלו בזה כעבד שציווהו אדוניו לשמור מקום לזמן ידוע והזהירו שלא יפרד ממנו עד שיבוא שליח אדוניו אליו. וכיון שראה שבושש השליח לבוא נפרד מן המקום קודם בואו, וקצף עליו אדוניו והענישו עונש גדול. וכן הממית את עצמו, יוצא מעבודת האלוהים אל המרותו בהיכנסו בסכנת המוות"; על הפגיעה של האדם בנפשו שהיא מופקדת בידו מאת הקב"ה, כתיאורו של חובות הלבבות, יש להביא את דברי **החיד"א** (נחל קדומים, ויקרא אות ט): "נַפְשׁ כִּי תִמְעַל מֵעַל וְחֻטְאָהּ בְּשִׁנְיָהּ מִקְדָּשֵׁי ה' - מע"ל ראשי-תיבות מאבד עצמו לדעת כי אין אדם חוטא א"כ נכנס בו רוח שטות", מבואר שהתאבדות היא מעילה בקודשי ה'.

⁶⁵ ניתן להביא ראיה שמתאבד עובר על איסור חבלה מדברי **המדרש** (בראשית רבה, פרשה לד אות יג): "אך, להביא את החונק עצמו". הצורך לרבות גם את החונק עצמו הוא משום שאיסור חבלה הוא בהוצאת דם מהגוף, ויתכן שאם לא יוצא דם אינו חייב באיסור חבלה. כאן מחדש המדרש שמכל-מקום יש מקום לרבות גם מקרה כזה בכלל האיסור.

⁶⁶ ראו כן בדברי **הרב שאול ישראלי** (עמוד הימיני, סימן טז): "בנפש האדם יש שני שותפים - הקב"ה, שעל זה נאמר הַנְּפֹשֹׁת לִי הִנֵּה, והאדם אשר לו ניתנה. וחברו שהרגו חטא גם כנגד האדם שבו נופחה נשמה זו וחייב מיתה שבידי בית-דין היא מחמת התביעה שבין אדם לחברו. אכן גם כלפי שמיים מחוייב וזהו חיוב בידי שמיים". לאור זאת, טוען הרב ישראלי שהסיבה שאסור לאדם לחבול בעצמו אינה משום חיסרון בעלות על גופו אלא משום איסור 'בל תשחית': "ממקרה זה אין לנו אלא שהוא אסור, אבל שאין לו בעלות על גופו לא שמענו כלל. תדע, שהרי איסור בל תשחית שקיים בשלו כמו בשל אחרים ממש... מכל-מקום אין זה פוגע בבעלות האדם על חפציו. והטעם, שאמנם שלו הוא החפץ אבל אין זה שייך לעניין היתר להשחיתו, והוא הדין בציעור גופו, אמנם אסרה תורה לצער עצמו אבל אין זה שייך לעניין השלוי שלעולם גופו של אדם הוא שלו". מבואר מדבריו שאמנם אסור לאדם לחבול בגופו אך לא מטעם שהוא אינו בעלים אלא משום איסור השחית. בכך, האדם אמנם בעלים על גופו אך בעלות זו אינה מקנה לו השחית, כמו כל חפץ ששייך לבעלים ועדיין יש בו איסור השחית. ראו גם בדבריו, **התורה והמדינה** (ד-ו עמוד קח; שם ז-ח עמוד שלא-שלו); **שו"ת באהלה של תורה** (ח"א סימן ק אות ג).

⁶⁷ יש לציין **לתוספתא** (בבא קמא פ"ט הל"א) ו**לספר חסידים** (סימן תרעו) שלמדו ממקור זה, "וְאָף אֶת דַּמְּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ" אף החובל בעצמו.

⁶⁸ ראו: **בבא קמא** (צא ע"ב). יש לציין לחוק במדינת ישראל (סעיף 302 לחוק העונשין, התשל"ז-1977) האוסר לשדל או לסייע להתאבדות, אבל אינו אוסר את ההתאבדות עצמה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ומנין שכן הוא הדין, שהרי הוא אומר... אַתְּ דַּמְכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ, זה ההורג עצמו.

מדברי הרמב"ם הללו, שלא הביא כמקור לאיסור התאבדות את האיסור 'לא תרצח' אלא איסור שפיכות דמים, הוכיח המנחת חינוך שאכן אדם המתאבד אינו עובר על איסור רציחה -

מנחת חינוך (מצווה לד אות ח):

מאבד עצמו לדעת אינו בכלל לאו דלא תרצח, רק חייב מיתה בידי שמים, כמבואר ברמב"ם.

« אין חובה להציל מתאבד - גופו בבעלותו וכאבדה מדעת⁶⁹ »

לאור דבריו אלו שאין המתאבד עובר על איסור רציחה, טוען המנחת חינוך שאדם אינו מחויב להציל את חברו המעוניין להתאבד.

לדבריו, המקור לחובת הצלת חברו הנמצא בסכנה הוא מהשבת אבדה,⁷⁰ וכשם שאין חובת השבת אבדה במקרה בו האדם מאבד מדעתו את ממונו, עליו הוא בעלים, כך אין חובת הצלה כאשר אדם מאבד את עצמו עליו הוא בעלים -

מנחת חינוך (מצווה רלו):

נראה לכאורה, דאם אחד מאבד עצמו לדעת ויכול אחד להצילו, אפשר דאינו מוזהר על הלאו. לא מיבעיא דעל העשה והשבותו לרבות אבדת גופו ודאי אינו מצוה, כי העשה דהשבת אבידה אינה נוהגת בממון באבדה מדעת...⁷¹

⁶⁹ על החובה או העדרה בהצלת מתאבד בשבת, ראו מה שהתבאר בשיעורים בפיקוח נפש והצלה, חלק א שיעור טו: חילול שבת להצלת אדם שהכניס עצמו לסכנה.

⁷⁰ ראו: **סנהדרין** (עג ע"א); **בבא קמא** (פא ע"ב); **ספרי** (דברים, פיסקה רכג): "אבדת גופו מניין - תלמוד לומר וְהִשְׁבֹּתוּ לוֹ"; **רש"י** (סנהדרין עג ע"א ד"ה תלמוד): "השב את גופו לעצמו"; **נימוקי יוסף** (מועד קטן ה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה האריסין): "וואין לך אבדה גדולה יותר מאבדת גופו"; מקור זה הובא ברמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ו): "לעניין שכר רפואה נראה לי דמותר ליטול מהן שכר בטלה וטרחא, אבל שכר הלימוד אסור, דאבדת גופו הוא ורחמנא אמר והשבותו לו. ואמרינן לעניין מצוות מה אני בחינם אף אתה בחינם"; **ברמב"ם** (פיהמ"ש נדרים פ"ד מ"ד) הובא מקור זה ביחס לחיוב הרופא לרפא את החולה ולהצילו: "חייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל, והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבותו לו לרבות את גופו, שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בידיעותו". **המהר"ץ חיות** (בבא קמא פא ע"ב ד"ה שם השבת) כתב שהמקור לדברי הרמב"ם הללו הוא בדברי הגמרא או הני"ל: "מכאן הוציא הרמב"ם דבריו בפירוש המשנה על נדרים... שכתב מרפא אותו רפואת הנפש וזה נכלל בכלל והשבותו לו". אך השו"ת לדברי הרמב"ם (הלי רוצח ושמיירת הנפש פ"א הי"ד) שהביא מקור אחר לחיוב הצלת חברו: "כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך".

⁷¹ כמובן, שהסוברים שאין גוף האדם בבעלותו יטענו להבחנה בין אבדה מדעת שאין בה חיוב השבת אבדה, משום שממון האדם בבעלותו, לבין אבדת גופו מדעת, התאבדות, שיש חובת הצלה במקרה זה משום שאין הגוף בבעלות האדם, וממילא חלה חובת הצלה על אדם הרואה את חברו המעוניין להתאבד ואף באופן של חילול שבת, ראו כן: **הרב יואב יהושע וינגרטן** (קבא דקשייטא, קושיא א): "דבאבדות גופו לא שייך אבידה מדעת, דנפשו של אדם אינו שלו רק קנויה לשמיים"; כ"כ בדבריו בשו"ת **חלקת יואב** (ח"יב סימן פח): "באמת נראה דכל זה אינו, ובוודאי מחללין ולא שייך בזה אבידה מדעת, דדווקא גבי ממון שהוא שלו שפיר אם מאבד לדעת אין נזקקין לו, והרבה סוברים דהיא הפקר, משא"כ באבדת נפשו דהוא אינו שלו רק נפשו קנויה לשמיים"; **שו"ת מהרי"ל דיסקין** (קונטרס אחרון סימן ה אות לד): "דלעני"ד, אפילו מי שרוצה לאבד עצמו מצווין אנו להצילו אפילו בשבת". ראו גם את תמיהתו של **הרב שלמה זיון** (לאור ההלכה, משפט שילוק לפי ההלכה עמוד שכב-שכג) על המנחת חינוך: "ובקומץ למנחה שבסוף ספר מנחת חינוך עמד על זה, ובא מתוך כך למסקנה תמוהה ומוזרה, שבמאבד עצמו לדעת אין גם הלאו של לא תעמוד על דם רעך. הוא אמנם סיים על חידושו זה כן נראה לי ברור, בכל זאת ודאי שישתקע הדבר ולא יאמר, וחי' לומר שאם אדם השליך עצמו לנהר וכדומה שלא יהיו הרואים מחוייבים להצילו. ועוד זאת, הרי על כל פנים המאבד עצמו לדעת עושה איסור ועובר על ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, ואם כן זה הרואה ויכול להצילו, אף אם איננו מחוייב מצד עצם ההצלה,

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אלא אף על הלאו הזה אינו מוזהר, דמקשה הש"ס בסנהדרין שם למה לי הלאו על טובע בנהר הא מוהשבותו לו נפקא ליה לרבות אבדת גופו, הא יכול לומר דנפקא מינה במאבד עצמו לדעת דאינו מצוה על אבדת גופו, כמו דאינו מצוה על אבדת ממונו מדעת, א"כ על כן כתבה התורה הלאו הזה, אלא על כורחך דגם בלאו הזה אינו מוזהר ומצוה. כן נראה לי ברור.

3. התאבדות כתיקון

? הקושי על דברים אלו של המנחת חינוך הסובר שהאדם הוא בעלים על גופו, הוא שאמנם לשיטתו גופו של האדם בבעלותו אבל עדיין אסור לו להתאבד מכוח איסור שפיכות דמים ואיסור חבלה, כפי שיטה זו -

הרב שלמה זיון (לאור ההלכה, משפט שיילוק לפי ההלכה, עמוד שכב) :

הרי על כל פנים המאבד עצמו לדעת עושה איסור ועובר על ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש.⁷²

! נראה שהתשובה נעוצה בגדר האיסור להתאבד, לפי שיטה זו הטוענת שהמקור לאיסור הוא מאיסור שפיכות דמים וחבלה.

כלומר, אמנם אסור לו לאדם להתאבד מחמת כן שהוא שופך דם עצמו ועובר על איסור זה, אבל כיון שהאיסור הוא איסור חבלה אזי יש ליישמו רק כאשר החבלה נעשית שלא לצורך, כשפיכות דמים שעניינה שפיכת הדם ללא כל צורך. אבל אם החבלה נעשית לצורך תיקון כלשהוא, היא אינה מוגדרת כתבילה אלא כתיקון.

לפיכך, לשיטה זו יעבור האדם על איסור התאבדות רק כשמתאבד 'סתם' ללא כל מטרה, אבל התאבדות לשם מטרה מסוימת, כפי שראינו דוגמאות לכך במחלוקות הראשונים, כגון לקדש שם השם בחשש להמרת דת, לצורך תשובה וכפרה על חטאים, להצלת רבים וכדו', אין המעשה יוגדר כמעשה איסור של התאבדות.⁷³

הרי מכל-מקום הוא מחוייב מצד לאפרושי מאיסורא. ונראה שגם המנחת חינוך לא נתכוון לומר אלא שאין בזה המצוות עשה של והשבותו לו והלאו של לא תעמוד, אבל יודה שמכל-מקום יש חיוב מצד לאפרושי מאיסורא". כמובן, שדברי הרב זיון נשענים על שיטתו שאין האדם בעלים על גופו (ראו לעיל הערה 63), כפי שכתב בהשמטה (שם, עמוד שלו): "והמנחת חינוך לדרכו, כבר ראינו שאינו עומד כלל בתפיסה זו השוללת בעלות אדם על נפשו".

⁷² כן הקשה **הרב רצון ערוסי** (תחומין כרך לב עמוד 81-80) על דברי הרב שאול ישראלי הסובר שיש לאדם בעלות על גופו: "והנה, גם הרב ישראלי מודה שגם אם יש לאדם בעלות על גופו אין היתר להתאבד, ואפילו לא לחבול עצמו או להסתכן. אם כן, מהי המשמעות המעשית לכך שיש לאדם בעלות על גופו... אם כן בעלות האדם על גופו, לשם מה?"

⁷³ ראו לשון **תוספות** (עבודה זרה יח ע"א ד"ה ואל) שהגדירו התאבדות לצורך כשפיכות דמים ולא רציחה: "אומר רבינו תם, דהיכא שיראים פן יעבירו עובדי כוכבים לעבירה, כגון ע"י יסורין שלא יוכל לעמוד בהם, אז הוא מצוה לחבל בעצמו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

יסוד זה מבואר בדברי הרב משה שטרנבוך שעסק בשאלה כיצד יכול אדם להחמיר ולמסור עצמו למיתה על עבירות שאין עליהן חובת ייהרג ועל יעבור,⁷⁴ הרי הוא עובר על איסור התאבדות. לדבריו, האיסור להתאבד הוא באופן סתמי אבל העושה כן לצורך ותועלת, כגון לקדש שם השם, אינו בכלל איסור זה -

הרב משה שטרנבוך (בתוך: שו"ת שרידי אש, ח"ב סימן לד):

ובאמת יש לתמוה, היאך יכול היחיד להחמיר על עצמו כיון דהתורה התירה, וכדכתיב וחי בהם ודרשו חז"ל וחי בהם ולא שימות בהם, הא הוה מאבד עצמו לדעת, ואטו חולה שיש בו סכנה יכול להחמיר על עצמו שלא להתרפאות באיסורין או לחלל את השבת, הא ודאי מיקרי מאבד עצמו לדעת.

ושב קשה, היאך פסקו הפוסקים דבשאר איסורין ומחמיר על עצמו נקרא חסיד, הא התורה התירה, והיה לן לומר דמיקרי מאבד עצמו לדעת...

אמנם נראה פשוט, דטעם הפוסקים שהתירו הוא, משום דסבירא להם דלא מיקרי מאבד עצמו לדעת אלא במקום דממית עצמו בלי תועלת רק קץ ומיאס בחיי עולם הזה, אבל במקום דהמית עצמו כדי לקדש שם שמיים לא מיקרי מאבד עצמו לדעת.

וכן דרשו בילקוט על האי קרא אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, יכול כחנניה מישאל ועזריה, תלמוד לומר אך... והיינו משום דכוונתם לקדש שם שמיים שוב לא מיקרי מאבד עצמו לדעת.

אבל חולה שיש בו סכנה המחמיר על עצמו לא קידש בזה שם שמיים, דהתורה התירה פיקוח נפש, ורק באנסוהו עכו"ם אף דהתירה תורה מכל-מקום אם לא רצה להיכנע לעכו"ם, קידש שם שמיים, ותו לא מיקרי מאבד עצמו לדעת.

מקורות האיסור כבסיס להבדל בין השיטות

כפי שראינו, המחלוקת במקורות האיסור להתאבד, רציחה או שפיכות דמים, משפיעה על האפשרות להתאבד במקרים שונים, שכן אם מדובר על רציחה המבוססת על איסור רציחת חברו אין כל אפשרות להצדקת התאבדות, כי גופו אינו בבעלותו לשם כך. ואילו אם האיסור מבוסס על שפיכות דמים וחבלה עצמית, יתכנו מקרים של חבלה לצורך שאינה מוגדרת כחבלה. בדברי הרב משה פיינשטיין מצאנו הבחנה זו בלשונו האיסור, כאשר שפיכות דמים משמעותה שפיכת דם ללא כל תועלת, לעומת רציחה שגם אם יש תועלת בה היא אסורה -

שו"ת אגרות משה (חוו"מ ח"ב סימן עד אות ב):

⁷⁴ נחלקו בכך הראשונים, יש הסוברים שמותר לו לאדם להחמיר על עצמו ולהיהרג גם על עבירות שאין עליהן חובה זו, ראו: **תוספות** (עבודה זרה כז ע"ב ד"ה יכול); **סמ"ק** (מצווה ג); **רא"ש** (עבודה זרה פ"ב סימן ט). זאת בניגוד לסוברים שאסור לו להחמיר על עצמו והעושה כן הרי הוא שופך דם עצמו, ראו: **רמב"ם** (הלי יסודי התורה פ"ה ה"א); **בעל המאור** (סנהדרין יח ע"א מדפי הרי"ף); **ריטב"א** (פסחים כה ע"א ד"ה כי אתא).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

וגם אפשר שכן נח אינו אסור ברציחה שהוא לטובת הנרצח, ושאני בזה האיסור לישראל מהאיסור לבן נח. ואולי איכא משמעות לזה מלשון האיסור - שלישראל נאמר בלשון לא תרצח, שמשמעותו כל אופן ועניין רציחה אף שהוא לטובה. ובאיסור רציחה לבני נח נאמר בלשון שופך דם האדם שמשמעותו שהכוונה הוא לשפיכת הדם, שאם הוא לטובתו לא שייך כל כך לשון שופך דם.⁷⁵

ט. טעמים נוספים להתאבדות שאול המלך

כפי שראינו, נאמרו טעמים שונים להחרגת התאבדותו של שאול המלך,⁷⁶ ולהלן נביא עוד כמה טעמים שלא נזכרו בדברים הקודמים ונעמוד על ההשלכות השונות מטעמים אלו

1. חילול כבוד השם ומלכות ישראל

שאול המלך חש מעינויים כאלו של מלך ישראל שיגרמו לחילול השם וכבוד מלכות ישראל⁷⁷

ים של שלמה (בבא קמא פרק ח סימן נט):

וגם אפשר משום כבוד מלך משוח ה' שאין ראוי שימות בידי הערלים, ויעשו בו מיתת עינוי וביזיון, והוא חילול ה' בדת אמונתנו.

« **הרב שלמה גורן** (תורת השבת והמועד, עמוד 403):

מלך, נשיא וכיוצא בהם⁷⁸ הנופל בשבי האויב והוא עלול לתת בידי האויב אמצעי להתפאר ולהתגדל בו, ובסופו של דבר יהרגו אותו, מותר לו למות בידי עצמו ולא ליפול בידי האויב, מעין מה שקרה לשאול המלך ולאנשי מצדה, כטענת האיכה רבה נגד צדקיהו.

⁷⁵ אולם, ראו את דברי **הכתב והקבלה** (בראשית ט, ה) הטוען מדיוק הפסוקים ששני סוגי הרציחה נאסרו: "וְאֵת דְּמֹתֵיכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדַרְשׁ מִיַּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשׁנוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אַחִיו אֲדַרְשׁ אֵת נַפְשׁ הָאָדָם שֶׁפָּךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם רִצְחָה. אִם לְרֵעֵת הַנֶּרְצָח לְנַקּוּם נִקְמָתוֹ מִמֶּנּוּ, או לְקַחַת מִמוֹנוֹ וְכְדוּמָה, אִם לְטוֹבַת הַנֶּרְצָח כִּשְׁהוּא מְשׁוּקַע בְּצַעַר גָּדוֹל וַיִּבְחַר מוֹתָם מֵחַיִּים, כַּאֲבִימֶלֶךְ שֶׁאִמְרָ לְנַעַר שְׁלוֹף חֶרֶב וּמוֹתָתִי וְכִשְׁאֹל לְעַמְלָקִי עֵמֶד נָא עָלַי וּמוֹתָתִי. עַל שְׁנֵי אֵלֶּה דִּיבַר הַכְּתוּב, עַל הַהוֹרָג לְרֵעֵת הַנֶּרְצָח, הַנֶּעֱשֶׂה רַק מִפְּחוּתֵי בְּנֵי אָדָם יֹאמֶר, וּמִיַּד הָאָדָם, כִּמוֹ שֶׁקָּרָא לְאִנְשֵׁי דוֹר הַפְּלָגָה לְפַחִיתוֹתָם אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם... וְאֵל הַשְּׁנֵי הַנֶּעֱשֶׂה לְרִצּוֹן הַנֶּרְצָח וּלְטוֹבָתוֹ, אֲשֶׁר גַּם אִישׁ הַמְעוֹלָה בְּמַדְרָגָה וְגַם כִּשְׁהוּא מֵאוֹהֲבֵי הַנֶּרְצָח יִדְמָה כִּי מְצוּוֹה הוּא עוֹשֶׂה לְהַמִּיתוֹ כְּדִי לְהַשְׁקִיטוֹ מִצַּעַר, עַל זֶה אָמַר מִיַּד אִישׁ אַחִיו, שֶׁהוּא אִישׁ, עוֹמֵד בְּמַדְרָגַת מַעְלוֹת נַפְשׁוֹת, וְגַם הוּא אֶחָד מֵאוֹהֲבָיו... וַיִּזְהַר קְרָא בֵּין לְשׁוֹפֵךְ דָּם הָאָדָם לְשִׁנְאוֹתָו בֵּין לְאֹהֲבָתוֹ".

⁷⁶ להרחבה: **הרב שלמה גורן** (תורת השבת והמועד, עמוד 396-391); **הרב משה צבי נריה** (צניף מלוכה, עמוד 198-196).

⁷⁷ כ"כ: **שו"ת חיים שאל** (ח"י א סימן מו) בדעת הסמ"ק (מצווה ג): "ומסמ"ק שם נראה דמפרש בעניין אחר, שאול דנתכוון לשם שמיים שהגויים לא ילחרו יד במשיח ה'"; **שו"ת מאזניים למשפט** (ח"ב סימן יב).

⁷⁸ יתכן לראות בכך עילה מוצדקת להתאבדותם של משה ברזני ומאיר פיינשטיין בכלא הבריטי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. מותו של שאול היה צפוי בנבואת שמואל

יש הסוברים שההיתר של שאול המלך להתאבד היה מבוסס על דברי שמואל הנביא שבישר לו על מותו הצפוי,⁷⁹ וכיון שידע שהוא עומד למות היה מותר לו להתאבד, אך לאדם אחר שאין מותו קבוע אסור לו להתאבד⁸⁰

שמואל (א, כח, טז-יט):

וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל... כִּי אֵין לֹא שְׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְלֹא עָשִׂיתָ חֲרוֹן אַפּוֹ בְּעַמְלֵק עַל כֵּן הִדְבַּר הַזֶּה עָשָׂה לְךָ ה' הַיּוֹם הַזֶּה: וְיִתֵּן ה' גַּם אֶת שְׂרָאֵל עִמָּךְ בְּיַד פְּלִשְׁתִּים וּמָחָר אֶתְּהָ וּבְנִיךָ עִמָּךְ גַּם אֶת מַחְנֵה שְׂרָאֵל יִתֵּן ה' בְּיַד פְּלִשְׁתִּים.

יפה תואר (בראשית פרשה לד סימן יג ד"ה יכול כשאול):

יכול כשאול שנפל הוא עצמו על חרבו ומת, פן יבואו הערלים ודקרוהו והתעללו בו. ומכל-מקום אין ללמוד מכאן לכל מסובב מאויבים וירא פן יתעללו בו שימית את עצמו, דדילמא שאני שאול דקים ליה שימות, שכבר נאמר לו מחר אתה ובניך עימי, אבל אחרים לא, דאפשר יחיוהו, ואפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם לא ימנע עצמו מן הרחמים.

השלכה הלכתית: התאבדות חולה שהרופאים קבעו לו זמן למות

נימוק זה מעלה שאלה מעניינת, האם אדם רשאי להתאבד כאשר הרופאים קבעו שאין תרופה למחלתו ותוך זמן מסוים הוא ימות, או שמא רק כאשר נביא קוצב את זמן מותו של האדם אזי מותר לו להתאבד, כשאול?

⁷⁹ ראו: **מדרש** (ילקוט שמעוני, שמואל א רמז קמא): "שמואל נתנבא בחייו ולאחר מיתתו שאמר שמואל לשאול אם אתה שומע לעצתי ליפול בחרב תהא מיתתך כפרה עליך ויהא גורלך עימי במקום שאני שרוי שם. ושמע שאול לעצתו ונהרג הוא ובניו עימו שיהא חלקו עם שמואל הנביא, שנאמר עימי עימי במחיצתי".

⁸⁰ כ"כ: **רד"ק** (שמואל א, לא, ד): "לפי שהיה יודע שאול כי סופו היה למות במלחמה, כי כן אמר לו שמואל"; **אברבנאל** (שמואל א, לא, ז): "שאל לא חטא במה שהרג את עצמו לפי שהיה יודע כי סופו למות במלחמה ההוא, כי כן אמר לו שמואל ומחר אתה ובניך עימי, וכאשר ראה שנתקיים דברו בבניו אשר מתו לעיניו ושהמורים היו הולכים סביבו ושהיה בלתי אפשר להימלט מידם בחר ליהרג ביד נערו או ביד עצמו, באופן שלא יתעללו בו פלשתים כי פחד שיעשו לו כאשר עשו לשמשון או לצדקיהו ושיבזו אותו בקלון מתמיד וחרפה רצופה, ולהיותו מעולה בטבעו אוהב הכבוד והמעלה היה ראוי שיבחר מוות מקלון, כל שכן כשיתחברו יחד"; **שו"ת שואל ומשיב** (מהדורה קמא ח"א סימן קעב): "אמר במדרש... אך בשר בנפשו להביא ההורג עצמו לדעת יכול כשאול, תלמוד לומר אך. והטעם משום דבלאו הכי כבר אמר לו שמואל למחר אתה ובניך עימי במחיצתי. וכן מצאתי ביפה תואר שם שכתב כן. ואני המתקתי הדברים לפי מה שכתב בחובות הלבבות (שער הבטחון פרק ד) בטעם דמאבד עצמו לדעת דאין לו חלק לעולם הבא דהוה כמו מלך שמצנה לעבדו שישמור פקדונו עד יום פקדו, והעבד לא חש לזה והשליך פקדונו מידו טרם בא המלך. והוא-הדין בזה, הקב"ה ציווהו שישמור גופו ונשמתו עד יום פקדו ויקח מידו נשמתו והוא איבד עצמו טרם המועד. ולפי זה כאן שבלאו הכי הגיע המועד שהרי אמר לו מחר אתה ובניך עימי במחיצתי, א"כ כבר הגיע המועד והיה מותר לקחת נפשו בעצמו שלא יתעללו בו הגויים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

יתכן לומר שדווקא כאשר המידע נמסר לאדם מאת הנביא, שהוא מוסמך לקציבת זמן מותו,⁸¹ ולא כאשר רופא קוצב את זמנו של האדם.

אבל בדברי החיד"א מצאנו שכתב שאדם שנקבע מותו בוודאות והוא התאבד בכלא, אין לו דין מתאבד, כפי מעשיו של שאול שהורה לו שמואל הנביא שהוא ימות בוודאי -

שו"ת חיים שאל (ח"א סימן מו):

מעשה ברוצח ישראל בעוה"ר שנתפס למשפט ויתנוהו במשמר מקום אשר אסירי המלך אך הי' בחדר לבדו ואחר ימים אמרו שומרי בית הסוהר כי מצאוהו חנוק וסודר על צווארו. ויש להסתפק אם יש לו דין מאבד עצמו לדעת שלא להתאבל עליו, או מתאבלין עליו... ראיתי להרב מהר"ש יפה **ביפה תואר** בראשית שכתב על המאמר הנזכר... דדילמא שאני שאול דקים ליה שימות שכבר נאמר לו מחר וכו' אבל אחרים לא דאפשר יחיהו... ולפי האמור בנדון דידן יש צדדין לומר דהוי מעין דוגמא, דמאחר דנתפרסם דרצח ודאי מייתוהו ובכהאי גוונא שרי להרוג עצמו שלא יתעללו בו ביסורין ומיתה... וא"כ שרי להרוג עצמו ואין לו דין מאבד עצמו לדעת.

⁸¹ אולם נבואה רעה יכולה להשתנות, ראו: **רמב"ם** (הלי יסודי התורה פ"י ה"ד): "דברי הפורענות שהנביא אומר, כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו, אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפיים ורב חסד וניחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה".